NTV

de Tinkoerier

MEDEDELINGENBLAD NEDERLANDSE TINVERENIGING • JAARGANG 18, NUMMER 2, DECEMBER 2010

- Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten
- Een drinkbeker van 'Oranje'
- Vakantieontdekkingen in tin 2010
- Lood/tin miniaturen rond het vuur

Nederlandse TinVereniging

OPRICHTING 27 MAART 1993

BESTUUR

J.F.H.H. Beekhuizen	Voorzitter
P.A.M. Maas	Secretaris
L. Groen	Penningmeester
Mevr. S.C. Bracht	Bestuurslid
E.A. Erenst	Bestuurslid
W.A. Röben	Bestuurslid
H.B. van Wijk	Bestuurslid

ERELID

J.E. Wustenhoff
A.A. Kooyman

REDACTIE

J.F.H.H. Beekhuizen	Hoofdredacteur | lay-out
A.W. Korstjens	Redacteur
P.A.M. Maas	Redacteur

ADRES SECRETARIAAT

Noteboompark 137 2273 LD Voorburg
E-mail: secretaris.ntv@kpnmail.nl

ADRES REDACTIE

Nieuwe Spiegelstraat 49 1017 DD Amsterdam
E-mail: info@janbeekhuizen.nl

ADRES PENNINGMEESTER

Geerweg 6 2731 BA Benthuizen
E-mail: groen@aeto.nl

BANKRELATIE

Postbank 4382632, IBAN: NL19 PSTB 0004 3826 32, Swiftadres: PSTBNL 21

STICHTING NEDERLANDSE TINBIBLIOTHEEK

H.B. van Wijk	Voorzitter en bibliothecaris
Mevr. S.C. Bracht	Bestuurslid
P.A.M. Maas	Bestuurslid

WEBSITE

www.nederlandsetinvereniging.nl
www.tinvereniging.nl

ISSN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NVT en/of de auteur(s).

de Tinkoerier

Inhoudsopgave

Voorwoord van de voorzitter 54

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010
Paul Maas 57

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken
K.R.J. Vandebotermet 63

Een drinkbeker van 'Oranje'
J.F.H.H. Beekhuizen 80

Gemerkt met een Franse slag (5) Een kleintje Artois
Paul Maas 83

Vakantieontdekkingen in tin 2010
Thea Evers 86

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen
T.J. Dangis 93

Lood/tin miniaturen rond het vuur
Michel Hendriksen 100

Raadsel rond het merk IFR opgelost?
J.F.H.H. Beekhuizen 105

Voor het cultuurhistorisch archief
A. Korstjens 108

Kolfsloffen uit de bodem
Diana Mertens 110

Literatuur over tin
H.B. van Wijk 115

Vragenrubriek 116

Wetenswaardigheden 118

Advertenties

Voorwoord

De naam van onze tinvereniging is Nederlandse TinVereniging. Niettemin geniet onze vereniging internationaal faam, mede door de goede contacten met zusterverenigingen. De leden van de Vlaamse Tinvereniging, The Pewter Society en de Nederlandse TinVereniging hebben in principe toegang tot alle openbare bijeenkomsten. Ik heb hier al eens eerder op gewezen, maar het kan geen kwaad dat nog eens te herhalen.

Ik ben verheugd dat onze bijeenkomsten vaak bezocht worden door leden van buitenlandse clubs. Vooral onze jubileummanifestaties in 1998, 2004 en 2009 trokken veel leden van elders.
Niet alleen is onze vereniging internationaal, ook in *de Tinkoerier* verschijnen van tijd tot tijd artikelen van de hand van schrijvers uit België, Duitsland en Frankrijk. Naar mijn mening een compliment voor *de Tinkoerier*! Hierbij een overzicht van wat er in 35 uitgaven van *de Tinkoerier* aan buitenlandse bijdragen te vinden is:

December 1994
T.J. Dangis, Ingezonden brief, over o.a. een Rotterdamse tinnegieter

December 1997
T.J. Dangis, Opmerkingen betreffende 'een merkwaardig tinnen deksel'

December 1998
R.F. Homer, The fascination of Pewter
P Wullus, Vlaams tin: enkele beschouwingen

December 2000
P. Wullus, De Theriacum – Fontein van Troyes

Juni 2001
Mevr. D. Renner, Boîte à aromates (ou Bessamin)

December 2001
Cl. Renner, Bougies urinaires en étain de Béniqué

December 2002
Cl. Renner, Het tinnen speculum van Récamier

December 2003
K.R.J. Vandebotermet, Brusselse tinnen quarte maten voor wijn en bier

Juni 2004
T.J. Dangis, De zestiende-eeuwse tinnen insculpatieplaat van de Bergense zilversmeden
Mevr. D. Renner, Les palettes à saigner d'étain

Juni 2005
T.J. Dangis, Tinnegieters uit de Pays de Luxembourg
H. Arians, Die Adlerkanne

Juni 2006
K.R.J. Vandebotermet, Een vroeg 17de eeuwse Antwerpse lampetschotel

Juni 2007
Mevr. D. Renner/ M. Schonn, Pichets de Châtillon-sur-Seine
H. Arians, Reukdoosjes zijn niet altijd van zilver

December 2007
Cl. Renner, Les boîtes à thériaque en étain

Juni 2009
P. Wullus, Predikant en hulp in nood

December 2009
K.R.J. Vandebotermet, Zuid-Brabants huurtin

Juni 2010
Mevr. D. Renner, Twee kannen uit Nemours

December 2010
K.R.J. Vandebotermet, Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van gebruikte tinmerken
T.J. Dangis, Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

Ik heb al vaker geschreven dat de Nederlandse tinliefhebber zich niet beperkt tot het verzamelen van louter Nederlands tin. In de landen om ons heen beperkt men zich grotendeels wel tot het tin uit eigen land. Dus passen bovengenoemde artikelen over buitenlands tin prima binnen het kader van *de Tinkoerier*.
In deze uitgave van *de Tinkoerier* vinden wij opnieuw een artikel van Karsten Vandebotermet en T.J. Dangis, waarvoor wij hen dankbaar zijn. Moge het een inspiratiebron zijn voor meerdere inbreng voor ons prachtige verenigingsblad.

Afb.1 Messing vijzel uit 1950

Nu iets geheel anders. U kunt zich wel kunnen voorstellen dat ik sinds het veelvuldig gebruik van e-mail veel vragen krijg over tin. Dagelijks komen ze binnen en ik bedoel dan niet de mailtjes via de website van onze vereniging. Maar af en toe zit er eentje tussen waarvan ik denk 'wat moet ik ermee'. Twee van deze vragen wil ik u niet onthouden:

Ben in het bezit van deze vijzel en vroeg mij af of deze te dateren is (afb. 1).
Is ook gegraveerd met de volgende teksten: Engeland-Holland 1-0 (afb. 2) en Ajax 50 jaar (afb. 3).
Denk zelf dat deze vijzel misschien een kado is geweest aan het bestuur van Ajax in 1950 tijdens dit jubileum.
Of deze vijzel als antieke vijzel is gegraveerd of een gietsel is uit die jaren is mij dus onbekend en wie ook de evt gever zou zijn.
Hoop dat u mij wat meer kunt vertellen.

Afb.2 Engeland-Holland 1-0

Afb. 3 Ajax 50 jaar

Voorwoord

Ik ben in het bezit van een denk ik redelijk origineel pak suiker uit Dinteloord (afb. 4 en 5).
Weet u in welk jaartal dit kilo pak suiker komt?

Gelukkig is het merendeel van de vragen serieuzer dan deze twee.

Helaas zijn er dit jaar vier van onze (oud-) leden overleden. In het verslag van de secretaris leest u meer hierover.

Tot slot wil ik nog even memoreren dat de ledenbijeenkomst in Voorburg een groot succes was. Niet alleen door de zeer grote opkomst, maar ook vanwege de locatie en de bezielende sprekers. De heerlijke lunch in hotel Mövenpick was evenmin te versmaden.
De eerste uitwisseling van een advertentie tussen het tijdschrift PolderVondsten en de Tinkoerier is een feit. Wij hopen dat er een vruchtbare samenwerking uit volgt.

Namens het bestuur van de Nederlandse TinVereniging wens ik u prettige feestdagen en een gezond TINjaar 2011.

Jan Beekhuizen *voorzitter*

Afb. 4 Origineel pak suiker uit Dinteloord uit de jaren '30

Afb. 5 Netto een kilo

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

Paul Maas, secretaris
Jan Beekhuizen, fotografie

De jaarlijkse algemene ledenvergadering van de Nederlandse TinVereniging vond plaats tijdens de ledenbijeenkomst die op zaterdag 6 november 2010 in Voorburg werd gehouden. Vele jaren heeft het Amsterdams Historisch Museum onze vereniging gastvrijheid verleend, maar door de museumnacht was deze locatie dit jaar niet beschikbaar. Als alternatieve plek was gekozen voor het Mövenpick Hotel, zeer bereikbaar gesitueerd tussen het treinstation en het Huygensmuseum Hofwijck in Voorburg.

Algemene ledenvergadering

1. Opening
De voorzitter, Jan Beekhuizen, heet de circa veertig leden, gasten en introducés welkom. Hij vraagt vervolgens de heer Ton Kooyman naar voren te treden en deelt hem mede dat het bestuur van de Vereniging, met volledige instemming van de ledenvergadering, heeft besloten hem te benoemen tot erelid van de Nederlandse TinVereniging (afb.1).
Als redenen voor deze benoeming noemt hij de inspanningen als bestuurslid van de NTV vanaf 1997 tot 1 juli 2010 en als penningmeester van de Nederlandse Tinbibliotheek. Zijn verdiensten tijdens de voorbereidingen van de expositie *Van tin gegoten – uit tin genoten* en zijn werk gedurende twee jaar voor het merkenboek mogen niet onvermeld blijven. Verder verzorgde hij een groot aantal jaren de verzending van *de Tinkoerier*. Al met al, reden genoeg om hem het erelidmaatschap te verlenen. Ook mevrouw Kooyman wordt met een boeket bloemen betrokken bij deze feestelijke gebeurtenis (afb. 2).

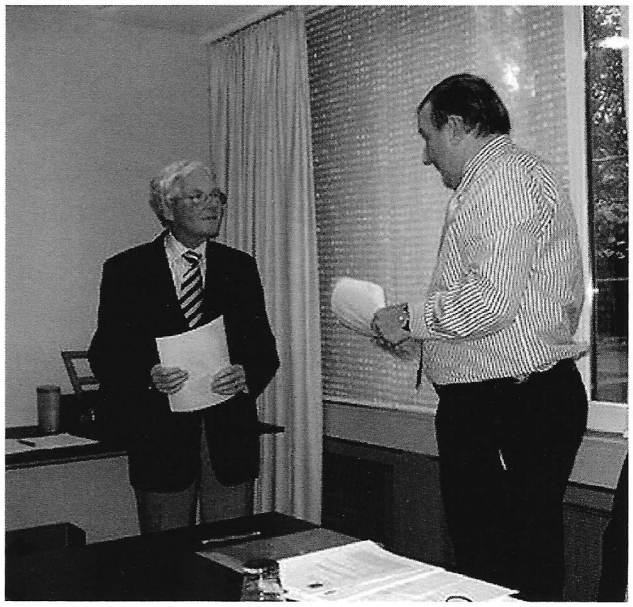

Afb. 1 Ton Kooyman wordt benoemd tot erelid van de NTV

Afb. 2 Mevrouw Y. Kooyman krijgt een bloemetje aangeboden

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

Vervolgens herdenkt de voorzitter twee leden die in het afgelopen jaar ons zijn ontvallen: de heer G. Groenendijk uit Wieringerwerf en de heer N.J. Bouwman uit Glimmen.
De heer Ger Groenendijk was lid sinds de oprichting van de NTV. Hij werd in 2001 penningmeester, welke functie hij tot 2008 bekleedde. Hij publiceerde regelmatig in ons mededelingenblad *de Tinkoerier*. Wij zullen ons Ger Groenendijk herinneren als een zeer aimabel mens met een grote liefde voor tin.
De heer N.J. Bouwman heeft vanwege zijn gevorderde leeftijd helaas maar een keer een bijeenkomst bezocht en wel in 1998 te Leeuwarden.

Na de bijeenkomst in Voorburg bereikte ons het bericht van het overlijden van de heer E. Melissen uit Maartensdijk.

Tijdens de voorbereidingen van deze Tinkoerier kregen wij het bericht van het overlijden van ons oud lid en antiquair Jan Vromans uit Duizel. Velen van u hebben hem zeker gekend, evenals zijn al eerder overleden echtgenote Diny Vromans. Zij vormden samen een bezielend echtpaar, waarbij de liefde voor het tin een voorname plaats in nam.

2. Verslag van de ledenvergadering van 17 oktober 2009
De notulen van de ledenvergadering die op zaterdag 17 oktober 2009 in het Amsterdams Historisch Museum werd gehouden - gepubliceerd in *de Tinkoerier* van december 2009 - worden zonder commentaar akkoord bevonden.

3. Verslag van de penningmeester
Van de financiële jaarrekening waren het overzicht van baten & lasten 2009 en de begroting 2010 te voren toegezonden aan de leden, de balans 2009 werd ter vergadering uitgereikt. Deze jaarstukken zijn gecontroleerd en goedgekeurd door de kascommissie bestaande uit de heren A.W. Korstjens en A.F. Hulsewé. De vergadering sluit zich, zonder verdere vragen, graag aan bij deze goedkeuring.

De voorzitter deelt mee dat de nog voor verkoop resterende boekenvoorraad van de vereniging (Merkenboek en Boijmanscatalogus) ter vermijding van mogelijke BTW-problematiek administratief zijn overgeheveld naar de Stichting Tinbibliotheek.
De penningmeester, de heer E. Erenst wordt onder dankzegging gedechargeerd voor het in 2009 gevoerde beleid. Ook de zittende kascommissie wordt na dankzegging ontbonden. In de nieuwe kascommissie zullen de leden A.F. Hulsewé en J. van Wijk zitting nemen.

4. Jaarverslag van de secretaris
Ook het secretarieel jaarverslag, te voren toegezonden, wordt zonder commentaar akkoord bevonden.

5. Bestuursmutaties
In het bestuursroulatierooster hebben de heren Jan Beekhuizen, Erik Erenst en Wim Röben hun huidige zittingsperiode van drie jaar voltooid.
Zij zijn herkiesbaar. Er hebben zich geen andere kandidaten voor deze bestuursfuncties aangemeld. Bij acclamatie gaat de vergadering akkoord met herbenoeming van de genoemde heren voor een nieuwe periode van drie jaar.

6. Data komende ledenbijeenkomsten
De ledenbijeenkomsten in 2011 zullen worden gehouden in mei (nader te bepalen) en op zaterdag 12 november 2011. De locaties zijn nog niet bekend.

7. Rondvraag
Van het Merkenboek zijn circa 300 exemplaren verkocht. De voorraad bedraagt nu nog circa 120 exemplaren. Van de catalogus van de tentoonstelling in Museum Boijmans-van Beuningen zijn nog circa 60 exemplaren beschikbaar voor verkoop.

Kees Storm meldt, als bestuurslid van Stichting het Rijksmuseum Fonds, dat er in het Rijksmuseum een tentoonstelling wordt voorbereid over Nova Zembla. De catalogus van deze expositie, waarin

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

ook de overgebleven tinnen voorwerpen zullen worden besproken, zal worden gerealiseerd met medewerking van Jan Beekhuizen, mede namens de Nederlandse TinVereniging.
Horst Arians vestigt de aandacht op de tentoonstelling *Silberkunst und Pflanzenduft* die in het Ostfriesisches Landesmuseum Emden.
Hier wordt een groot aantal zilveren *Riechdosen* (loddereindoosjes) uit Nederland, Schleswig-Holstein en Denemarken uit de achttiende en negentiende eeuw geëxposeerd. Mede ter gelegenheid van deze tentoonstelling verschijnt er begin 2011 van zijn hand een omvangrijk boek over dit onderwerp met als titel *Riechdosen und Kleinsilber*, waarin hij circa 700 objecten en meestertekens beschrijft.

Ledenbijeenkomst

Hofwijck, rust en onrust op een Voorburgse buitenplaats
Na de ledenvergadering werd de bijeenkomst voortgezet met een lezing door de heer Kees van der Leer, auteur van tal van historisch publicaties (afb. 3). Hij sprak over de buitenplaats Hofwijck, het huidige Huygensmuseum. Al meer dan 370 jaar ligt de buitenplaats Hofwijck aan de Vliet bij Voorburg. Eigenlijk is het een wonder dat dit buitentje, schuin tegenover hotel Mövenpick, nog bestaat. Tot twee

Afb. 3 Kees van der Leer

Afb. 4 Huygensmuseum Hofwijck, landelijk gelegen in hartje Randstad, buitenplaats langs de Vliet en voormalig onderkomen van Constant en zoon Christiaan Huygens.

keer toe werd het voor afbraak verkocht, maar steeds op het nippertje gered. Bouwheer Constantijn Huygens had als secretaris van de Oranjestadhouder een hectisch leven. Vandaar dat hij heel zijn leven op zoek was naar rust en harmonie. De sporen daarvan zijn nu nog terug te vinden in de Hofwijcktuin, waarvan het restant in 2003 zorgvuldig werd gereconstrueerd naar de originele zeventiende-eeuwse tekening. Dat Huygens als verdienstelijk dichter, musicus en kunstkenner een veelzijdig man was, is duidelijk. Minder bekend is dat hij ook zeer geïnteresseerd was in de wonderen der schepping en een verzameling naturalia bezat. Tot zijn spijt kon Huygens niet altijd genieten van zijn Hofwijck (afb. 4), omdat de 80-jarige oorlog eiste dat hij in de zomermaanden vaak met zijn werkgever mee moest op oorlogspad tegen de Spanjaarden. Of hij wellicht zijn drie zoons tinnen soldaatjes gaf als inspirerend speelgoed is een intrigerende vraag.

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

Zijn ietwat onrustige zoon Christiaan zou wereldberoemd worden door zijn uitvindingen, deels op Hofwijck gedaan, op het gebied van de natuurwetenschappen en wiskunde. Op Hofwijck had hij een zelfgemaakte sterrenkijker geplaatst, om heren van stand te amuseren.

In aansluiting op deze lezing brachten de leden na een korte wandeling door een deel van de Hofwijcktuin een bezoek aan het museum, waar ook wat tin te zien was (afb. 5 en 6).

Spotternij op penningen in de zestiende eeuw
Na de lunch in het Mövenpickhotel hield de heer Kees van der Pols over het gebruik van penningen als 'politiek pamflet' (afb. 7). In het begin van de zestiende eeuw is de drukkunst nog niet zover ontwikkeld dat er al pamfletten in grote hoeveelheden kunnen worden verspreid. Politieke argumenten, vaak ook discussies over geloofszaken, worden dan nog verwoord door middel van penningen. De penningen, zeker wanneer ze waren vervaardigd in edelmetaal, werden vooral gebruikt

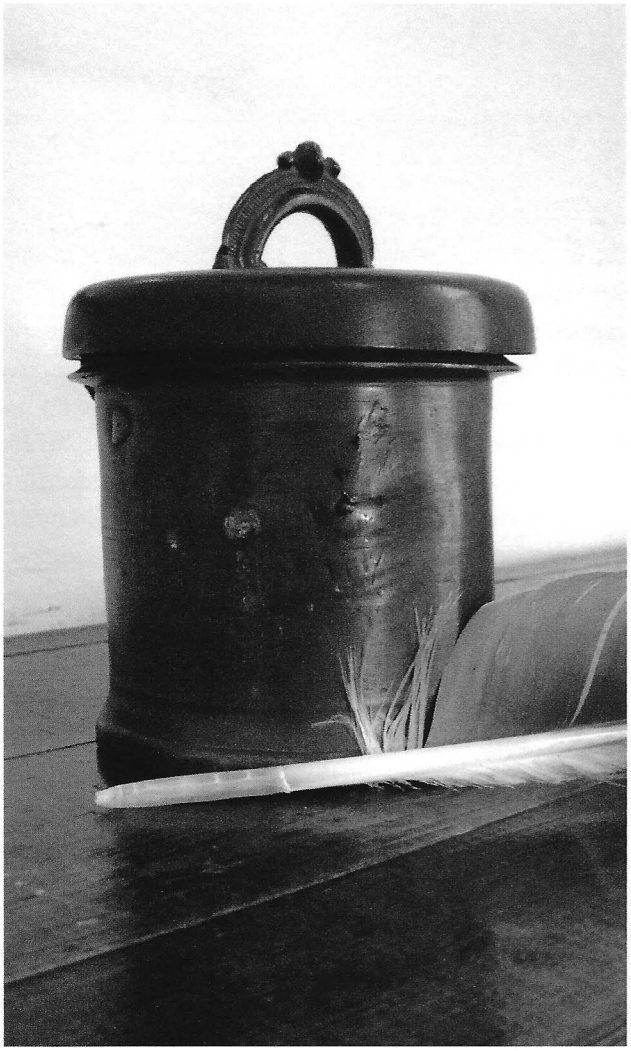

Afb. 5 Boterdoos vermeld als inktpot

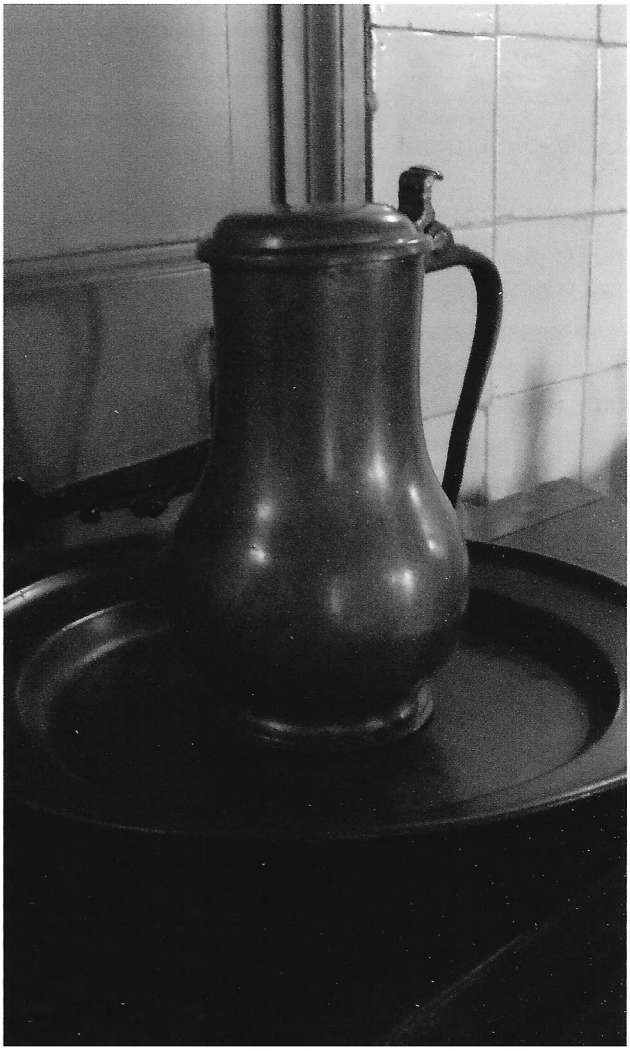

Afb. 6 Kan en schotel

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

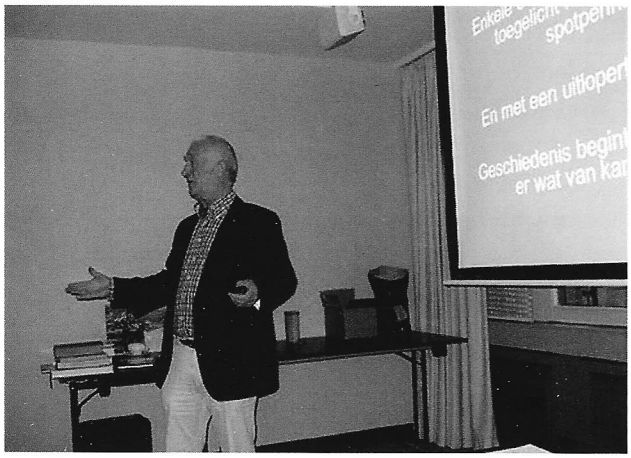

Afb. 7 Kees van der Pols

en als 'hebbeding' gehanteerd door het 'betere milieu'.

Tin en brons uit de collectie van leden

Een vast onderdeel van de ledenbijeenkomsten is de presentatie van de door de leden meegebrachte voorwerpen uit de eigen collectie. Ook dit keer was er geen speciaal thema gekozen voor de te tonen objecten. Een rijke oogst was het resultaat, gevarieerd en boeiend niet in het minst door de opgeroepen discussies.

Zo werd er een zeer kleine maatkan uit Artois uit de zestiende eeuw, een bodemvondst met fraai goudpatina, gepresenteerd (afb. 8 - zie ook het artikel *Een kleintje Artois*, elders in dit nummer). Verder kwam een opmerkelijke collectie lood/tinnen kolfsloffen op tafel (afb.9 - zie ook het artikel *Kolven voor groot en klein*, elders in dit nummer). Ook

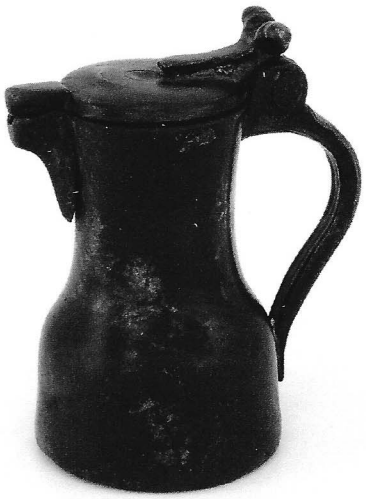

Afb. 8 Een kleintje Artois

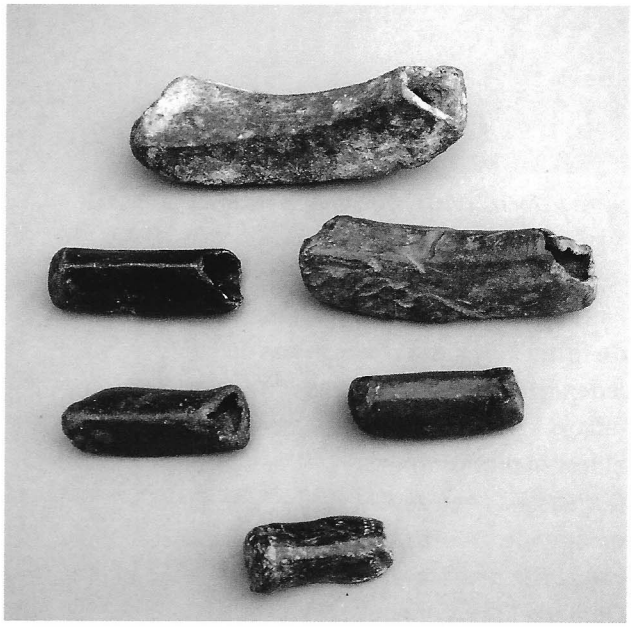

Afb. 9 Collectie lood/tinnen kolfsloffen

Ledenbijeenkomst en algemene ledenvergadering Voorburg zaterdag 6 november 2010

een zeldzame theepot van de Engelse tinnegieters James en John Vickers uit Sheffield (omstreeks 1769-1842), uitgevoerd in het door sommige fanatieke tinliefhebbers zo verfoeide 'Britannia metal' (afb. 10 en 10a).

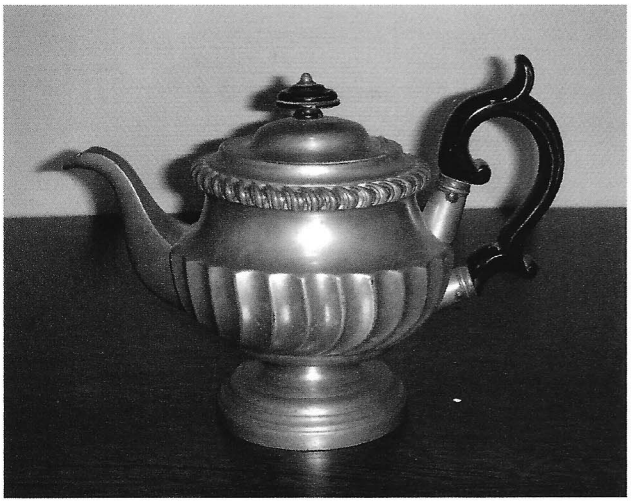

Afb. 10 Theepot - Britannia metal

Afb. 10a Merk I. Vickers, gebruikt omstreeks 1787-1835

Afb. 11 Verzameling merkijzers van de Firma Rio

Afb. 12 en 12a Een zevental getordeerde Duitse kannen

Heel bijzonder was een verzameling merkijzers van de firma RIO, met fysiek gevaar door een van de leden gered en gespaard voor de smeltkroes (afb. 11 - zie ook het artikel *Voor het historisch archief*, elders in dit nummer).
Curieus was een zevental getordeerde kannen in oplopende grootte, ooit in gebruik voor het serveren van koffie of warme chocoladedrank (afb. 12 en 12a).
Opmerkelijk waren ook een loden en een bronzen penningplaat, beide uit de collectie van de heer Van der Pols.

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

K.R.J. Vandebotermet

In de Nederlanden was Brugge de eerste stad die een gouden eeuw meemaakte. Vanaf het samensmelten van het graafschap Vlaanderen met het hertogdom Bourgondië in 1384, groeide Brugge immers uit tot een maritieme en economische draaischijf van wereldformaat. De stad was in de vijftiende eeuw het belangrijkste internationale handelscentrum ten noorden van de Alpen en telde meer dan negentig tinnegieters (op een geschatte bevolking van ca. 35.000 inwoners) die er gedurende die eeuw actief waren. In 1725 telde Brugge evenveel inwoners als in de vijftiende eeuw, maar gedurende de hele achttiende eeuw waren er nog amper zesentwintig tinnegieters werkzaam.

Men mag er dus gerust van uit gaan, dat naast de vele luxe goederen die men er in de middeleeuwen verhandelde ook heel wat mooie tinnen voorwerpen van Brugse makelij naar alle windstreken verscheept werden; mogelijk als handelswaar en zeker als tafelgerei voor de rijkere elite op de vele handelsschepen, want de gewone matroos kon zich het toen kostbare tin zeker niet veroorloven (afb 1).

Eén van onze recente tinnen aanwinsten is zo'n middeleeuws voorwerp, dat vanuit Brugge op een schip meegenomen werd, maar net het ruime sop niet bereikte. Het ging overboord in Nieuwpoort, waar de toenmalige middeleeuwse loop van de IJzer in zee uitmondde. Dit deel van de IJzer bestaat nu nog als een doodlopende arm van de rivier[1]. Daar werd het vele eeuwen later, kort na de Tweede Wereldoorlog, uit het slijk opgevist, bij het verwijderen van gedumpt oorlogsmaterieel. De persoon die het vond, maakte het proper en hield het tot zijn dood als een oud curiosum, zonder er verder in geïnteresseerd te zijn. Dankzij de erfgenamen, die geen idee hadden van de ouderdom, zeldzaamheid of van de plaats van vervaardiging, kwam het op een ruil- en verkoopssite op het Net terecht, waar we het konden verwerven.

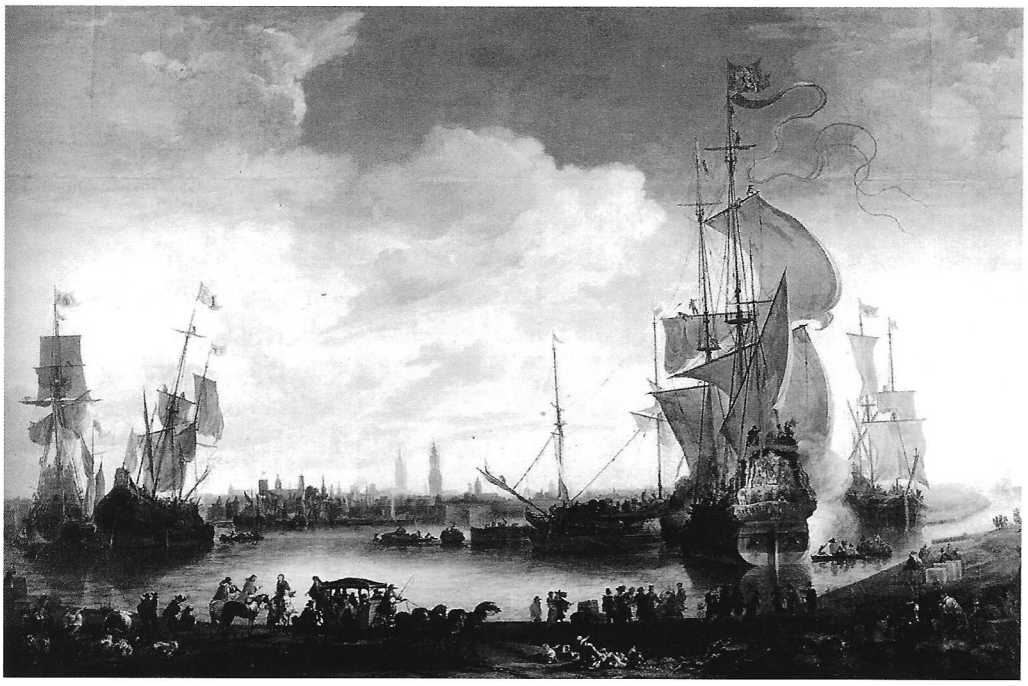

Afb. 1 Schilderij De haven - handelskom van Brugge in 1665, door Hendrik van Minderhout geboren 1632 Rotterdam - overleden 1696 Antwerpen

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Afb. 2 Voorzijde dobbelier

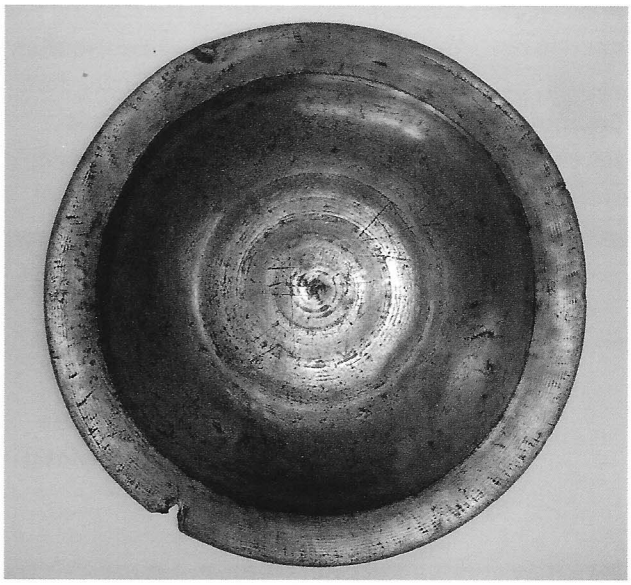

Afb. 2a Achterzijde dobbelier

Het gaat om een grote dobbelier, met een doorsnede van 28,2 cm., die volgens zijn Brugse, langs de bovenzijde van de boord ingeslagen tinmerken, gedateerd kan worden tussen 1348 en 1467 (afb. 2 en 2a). In 1348 bepaalde het Brugse tingietersambacht, dat vanaf dan een merk met de letter 'b' als Brugs stadsmerk op het tin moest gebruikt worden. Vanaf 1467 bepaalde men dat de 'b' gekroond moest zijn[2]. In de rand langs de bovenzijde van de dobbelier werd in een rond merk de letter 'b' (met in de 'b' een bolletje) geslagen. De letter 'b' heeft duidelijk geen kroon, waardoor dit schoteltje ouder is dan de bepaling van 1467. Naast de Brugse gotische 'b' werd in schildvorm eveneens de Brugse, naar links klauwende leeuw geslagen (afb. 2b). Identiek dezelfde schildvormige afbeelding met een naar links klauwende leeuw, treft men al aan op kleine dertiende-eeuwse, Vlaamse zilveren munten (zogenaamde *denarii*). Het gaat om de voorstelling van een staande ridder die een identiek schild als dat op de dobbelier vasthoudt. Deze zilveren munten werden vanaf 1259 te Brugge geslagen (afb. 3).

Afb. 2b Stadsmerk van vóór 1467

Afb. 3 Zilveren denarii

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

In 1988 bracht André De Groote uit Brugge in eigen beheer een brochure uit onder de titel *Enkele beschouwingen over het ambacht van de Brugse tingieters en de meester tingieters werkzaam in de XVIIIe en XIXe eeuw.* Daarin verwijst hij naar de oudst bekende Keure van het Brugse tingietersambacht, die van vóór 1357 dateert. Onder artikel 14 spreekt men van de aan te brengen tinmerken. We laten de middeleeuwse tekst voor zichzelf spreken:
Item zoo ne gheoorlooft niet eenigher vrijen thenin stoopmaker wie hij zij eenich fijn werc of cuerwerck te vercoopene of te venten te stellen binder stede of daer buten het en zij gheteekent met sinnen propre lettre daerof hij werct ende metter stede teeckene dats te weten tfinne werc met der stede wapene staende in een schildeken ende tcuer werc metter stede wapene staende in een rondecken upde boete van [...].

Het fijn tinwerk moest dus met een persoonlijk lettermerk en het stadswapen in schildvorm gemerkt worden. Het keurtinwerk moest gemerkt worden met het stadswapen in een rond merk.

Tot nu toe werd op al het ons bekende middeleeuwse, gemerkte tingoed uit Brugge, dat men op één hand kan tellen, telkens zowel het stadswapen in schildvorm (schildje met leeuw voor het fijne tingoed), als het ronde merk met de Brugse 'b' (dat het andere stadswapen voorstelt, voor keurtin) geslagen. Daaruit blijkt duidelijk, dat de verordening uit de *Keure* van vóór 1357 in de praktijk niet gevolgd werd, tenzij men na 1357 nog andere verordeningen uitvaardigde, die het gebruik van het schildmerk samen met het rondmerk bepaalden. Het eventuele bestaan daarvan is ons alleszins niet bekend.

Op de achterzijde van de dobbelier werden twee sibbe- of eigendomsmerken aangebracht[3]: een profaan sibbemerk met als voorstelling een soort sleutel, waarvan de baard uit drie kepers bestaat, wat er op kan wijzen dat de eigenaar van adel was (afb. 4); daarnaast een religieus sibbemerk, bestaande uit een driehoek met daarin een kruis

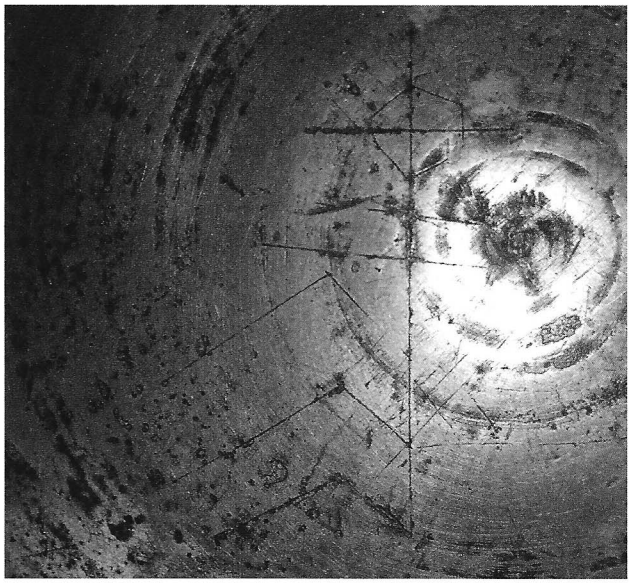

Afb. 4 Profaan sibbemerk

Afb. 5 Religieus sibbemerk

(afb. 5). De driehoek kan men als een dak van een huis interpreteren, en het kruis wijst er op, dat de voormalige eigenaar katholiek was. Beide sibbemerken werden afzonderlijk van elkaar aangebracht. Het sleutelmerk werd met een fijn, scherp mes ingesneden, de driehoek met kruis met een breder en stomper voorwerp ingekrast. Driehoekige sibbemerken met een kruis erin troffen we nog aan op tinnen kardinaalschotels van Antwerpse makelij uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Blijkbaar was het een symbool dat door vele katholieken gedurende eeuwen op hun eigendom werd aangebracht.

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

In de rand van de dobbelier ontbreekt een klein stukje. Omdat men hem wou kunnen ophangen, werd er door middel van een smeednagel en een hamer een gaatje in de rand geslagen. Net boven dat gaatje brak de rand door, mogelijk toen men het aan een touw of houten stok of plank in het water wou proper spoelen, waardoor het in de rivier terechtkwam.

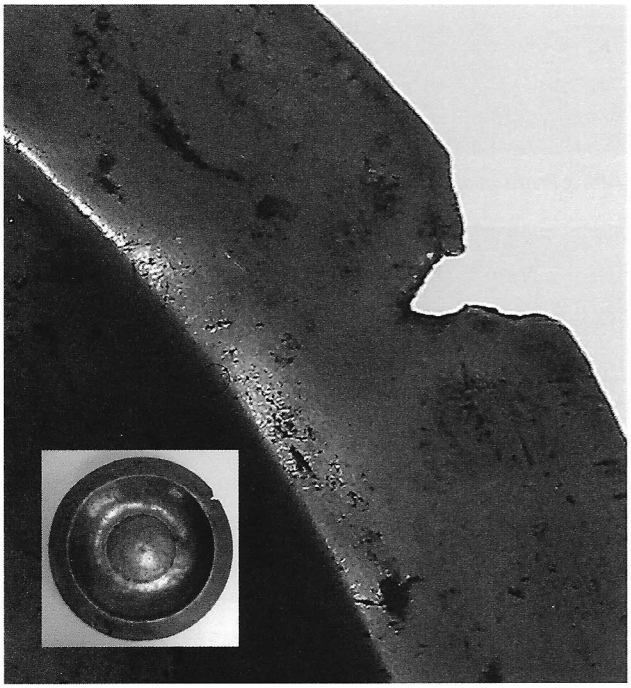

Een klein stukje uit de rand ontbreekt

Zulke, nu zeldzame, tinnen dobbelieren waren in de veertiende en vijftiende eeuw algemeen goed bij het rijkere cliënteel, en dat in heel West-Europa. Daardoor treft men ze regelmatig aan op miniaturen en schilderijen. Op het paneel *De geboorte van Maria* (102,8 bij 71 cm.) van de hand van de meester van het *Pfullendorfaltaar*, uit het begin van de vijftiende eeuw, ziet men hoe moeder Anna met een lepel uit een tinnen dobbelier gevoed word (afb. 6).

Afb. 6 Paneel: de geboorte van Maria, begin 15e eeuw

In Brugge noemde men in de veertiende en vijftiende eeuw een dergelijke grote dobbelier waarschijnlijk gewoon een *scuetele of scotele* (een schotel), getuige diverse Brugse boedelbeschrijvingen, zoals de boedel van Van Biervliet uit 1382, waarin *36 stix tins onder scotele ende platelen* vermeld staan, of die van Jakob Balderan, pastoor van de Sint-Jacobskerk in Brugge, die in 1460 een grote hoeveelheid tinnen huisraad bezat:
17 thenin platteelen onder cleen ende groot, 1 canne van twee stoopen, 4 vierendeelen, 3 pynten, 3 biervierendeelen, 11 scuetelen, 11 saussieren, noch 6 met dobbelen bodemen, 28 telliooren, twee thenin pispotten, 1 thenin com.

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

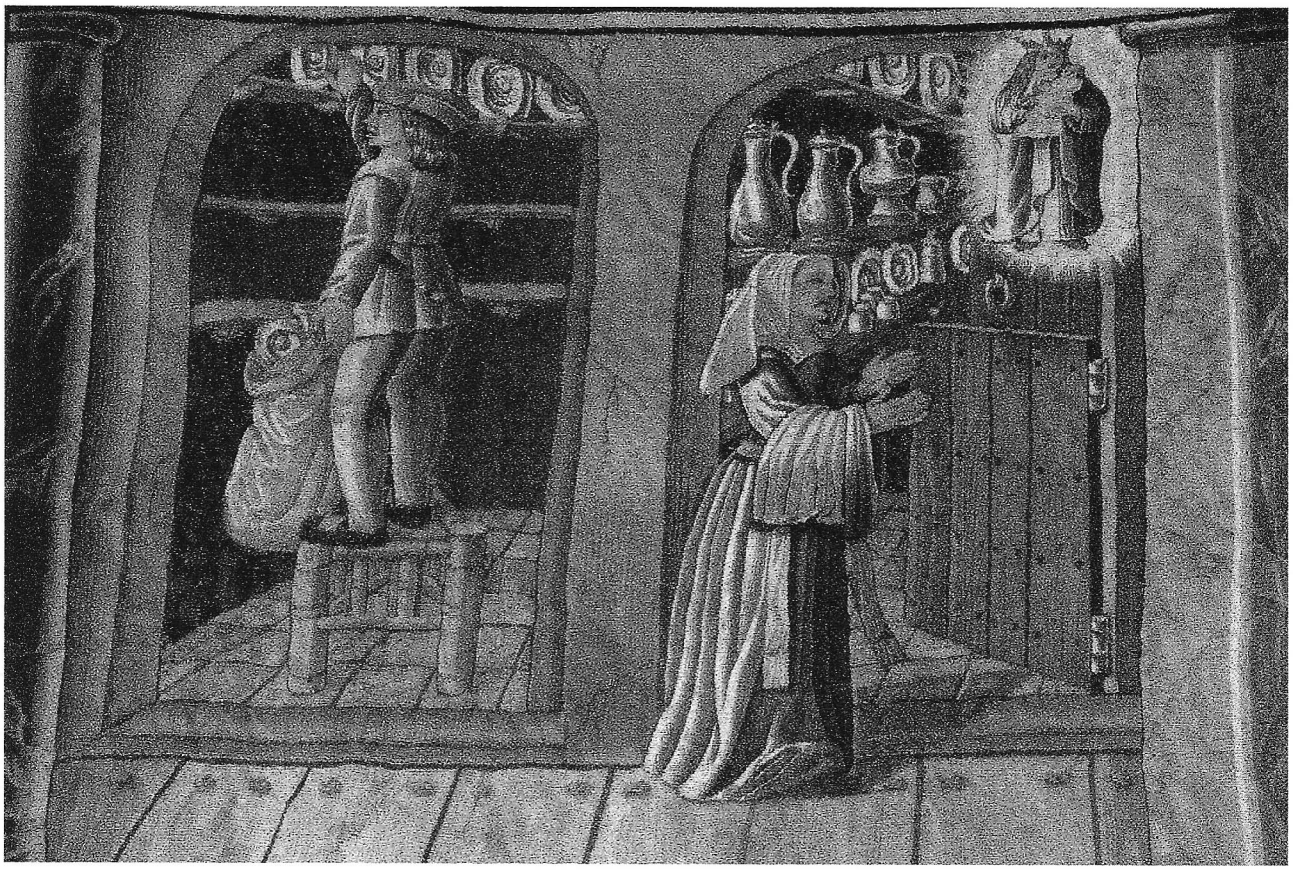

Afb. 7 De tinnen huisraad van de Brugse Cateline Stompers

Op één van de wandtapijten die de mirakels van Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie uit Brugge voorstellen (bewaard in de gelijknamige kerk) en waarvan de beeldtaal gebaseerd is op een typologisch uitzonderlijk en rijk geïllustreerd mirakelboekje uit de zestiende eeuw, staat heel wat tinnen huisraad afgebeeld (afb. 7). Het geeft een beeld van wat de beter gesitueerde Brugse burger in de zestiende eeuw zoal aan tingoed bezat (afb. 7a). Het mirakelverhaal op het wandtapijt laat zien hoe de Brugse Cateline Stompers, nadat al haar tinnen huisraad gestolen is, bij Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie te bidden gaat. Wanneer ze vervolgens thuiskomt, blijkt al haar tinwerk eensklaps terug op zijn plaats te staan.

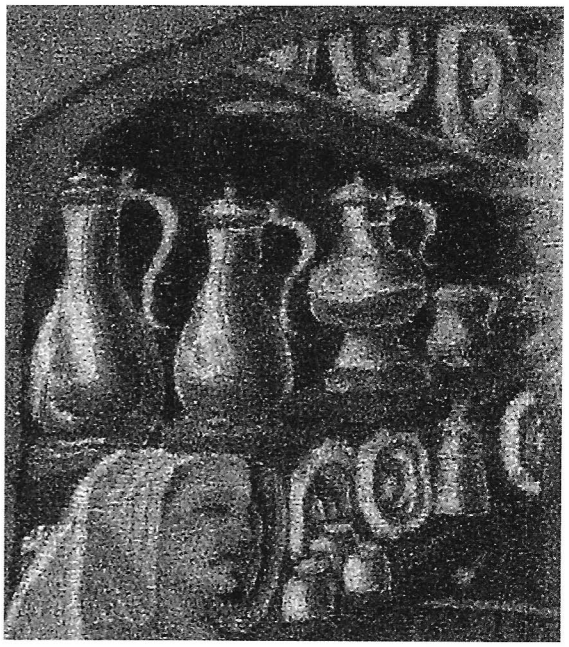

Afb. 7a Detail

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Afb. 8 Dobbelier begin 16e eeuw

In een Brugse privéverzameling bevindt zich nóg een tinnen dobbelier, die uit het begin van de zestiende eeuw dateert. Dat exemplaar is klein van formaat: de diameter ervan bedraagt slechts 13,1 cm. Het werd opgegraven in het centrum van Brugge (afb. 8). De vorm ervan verschilt van die van het middeleeuwse exemplaar. De boord van dit vroeg zestiende-eeuwse dobbeliertje heeft langs de bovenzijde een profielrand. De middeleeuwse heeft geen profielrand. Langs de bovenzijde in de boord staan de tinmerken. Het gaat om twee ronde merken. Het eerste is de gekroonde 'b' voor 'Brugge' (zoals verordend in 1467), met in de 'b' een bolletje. De horizontale streep bovenop de 'b' moet men als een gestileerde kroon beschouwen. Het tweede is de Brugse, naar links klauwende leeuw. Op dit zestiende-eeuwse dobbeliertje treft men de klauwende leeuw niet meer in een schildvormig merk aan (zoals bij het middeleeuwse exemplaar of bij die enkele andere Brugse tinnen voorwerpen uit de vijftiende eeuw die ons bekend zijn), maar in een rond (afb. 8a).

Afb. 8a Merk dobbelier

In het midden van de zestiende eeuw behoudt men te Brugge nog altijd het ronde merk met de naar links klauwende leeuw. De Brugse 'b' werd tijdelijk ingeruild voor een gekroond roosmerk met in het hart een klein schildje met klauwende leeuw. De precieze datum waarop men in Brugge de gekroonde roos als tinmerk toestond, is nog niet bekend, maar men mag er van uit gaan, dat het er al in het midden van de zestiende eeuw in gebruik was, zoals dat bij vele andere Vlaamse steden het geval was. In het Brugse Gruuthusemuseum bewaart men een rechthoekig tinnen plaatje (15 bij 10 cm.), met de hierboven beschreven merken. Het werd uit een tinnen voorwerp gesneden. Wat voor voorwerp dat was, valt niet meer te achterhalen (afb. 9).

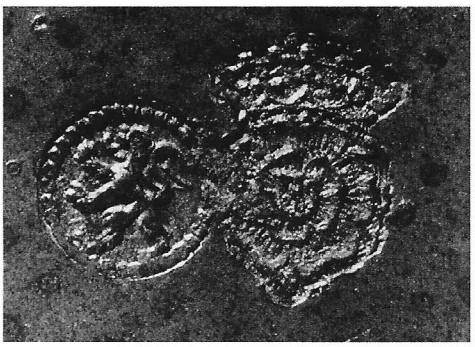

Afb. 9 Tinnen plaatje met Brugse merken

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Het gekroonde roosmerk heeft in het midden van de zestiende eeuw nog geen naamsinitialen van de tingieter naast de kroon staan. Pas in het laatste kwart van de zestiende eeuw tot het begin van de zeventiende eeuw treffen we naamsinitalen aan naast het gekroonde Brugse roosmerk; daarna werden de initialen van de tingieter in de kroon van de roos geplaatst. Dit wordt duidelijk aangetoond door de merken op een interessante verzameling zeventiende-eeuwse tinnen lepels uit Brugge.
De collectie telt vijf stuks die we onlangs konden verwerven van een collega tinverzamelaar. Ze werden gedurende de laatste dertig jaar uit waterlopen en beerputten in de Brugse binnenstad opgegraven. Gezien de zeldzaamheid van Brugse tinnen bodemvondsten uit de periode vóór de achttiende eeuw, mag men dit gerust een unieke verzameling noemen (afb. 10).

Afb. 10 Vijf bodemvondst tinnen lepels uit Brugge

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Het oudste exemplaar is van de hand van François Schuerman, geboren in 1575 en al werkzaam als tingieter vóór 1606, vermits hij dat jaar deel uitmaakte van het bestuur van het Brugse tingietersambacht in de hoedanigheid van "vinder"[4] (afb. 11 en 11a). Het lijkt ons immers geheel onlogisch, dat men in het jaar waarin men meester in het ambacht werd, al onmiddellijk deel zou gaan uitmaken van het bestuur van dat ambacht.
Van andere Brugse tingieters uit de tweede helft van de zeventiende eeuw hebben we kunnen achterhalen, dat ze op zijn minst al één jaar meester waren alvorens ze tot het bestuur toetraden.

In de eerst helft van de zeventiende eeuw zal dat wel niet anders geweest zijn. François Schuerman overleed in 1624. Het gekroonde roosmerk werd in een vijgvormige lepelbak geslagen, op de plaats waar de lepelbak in de steel overgaat (afb. 11b). De gietersinitialen, 'FS', staan nog naast de roos (afb. 11c). In het roosmerk staat een schildje met leeuw (onvolledig doorgeslagen). De steel van de lepel is ruitvormig en verbreedt naar het uiteinde toe. De lepel is 16,3 cm. lang. Van deze tingieter is ons maar één ander voorwerp bekend: een lampetschotel (diam. 39 cm.) die boven de grond bewaard bleef en zich nu in een privéverzameling in Brugge bevindt.

Afb. 11 Voorzijde lepel

Afb. 11a Achterzijde lepel

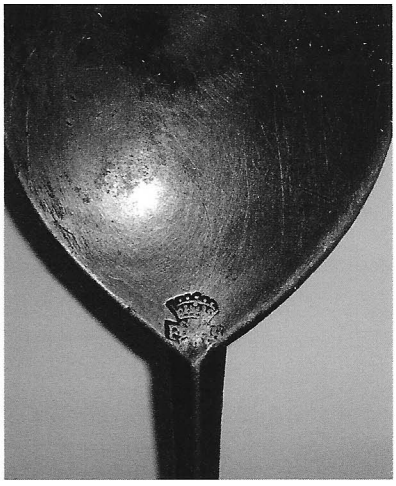

Afb. 11b Vijgvormige lepelbak

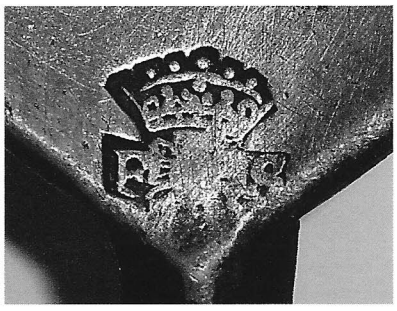

Afb. 11c Gekroonde roos met initialen FS

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

De volgende lepel is van de hand van Guillaume Gheuns "d'oude", naar alle waarschijnlijkheid al tingieter in 1616 aangezien hij in 1617 vinder in het Brugse tingietersambacht was. In die hoedanigheid werd hij een laatste keer vermeld in 1658 (afb. 12 en 12a). Het gekroonde roosmerk met schildje met klauwende leeuw werd in een vijgvormige lepelbak geslagen (afb. 12b). De initialen, 'GG', van elkaar gescheiden door een puntje, staan hier al in de kroon. Dit merk werd tot dusver nog niet gepubliceerd (afb. 12c). De steel van de lepel is rond en verbreedt een klein beetje op het uiterste uiteinde. De lepel is 16,8 cm. lang. Van deze tinnegieter is ons enkel deze ene bodemvondst bekend.

Afb. 12 Voorzijde lepel

Afb. 12a Achterzijde lepel

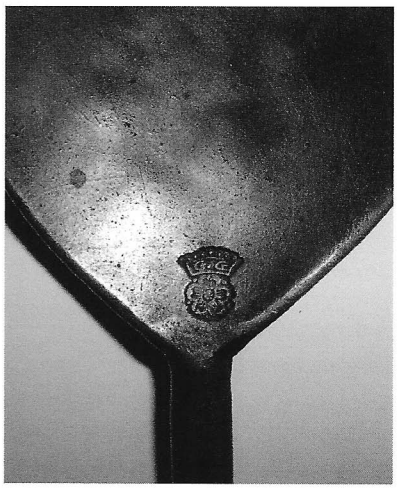

Afb. 12b Vijgvormige lepelbak

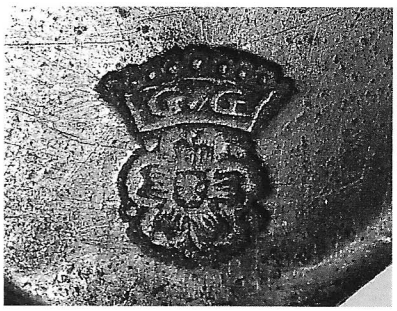

Afb. 12c Gekroonde roos met initialen GG

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Van tingieter en naamgenoot Guillaume Gheuns "de jonghe", al vinder in 1637 en nog een laatste maal in die functie vermeld in 1676 die, naar alle waarschijnlijkheid een zoon van Guillaume Gheuns de oude was, wordt in de historische eetplaats van de zusters in het *Ter Potterieklooster* te Brugge nog een breedgerande tinnen schotel met gewelfd plat bewaard (diam. 42 cm.). Omdat we onlangs in de gelegenheid waren om in het privégedeelte van dat klooster, waarin normaal gezien geen bezoekers toegelaten worden, foto's te maken van zowel de schotel als de merken, willen we u die zeker niet onthouden (afb. 13). Het eerste merk is een gekroonde Brugse 'b'. Bovenaan is de strakke kroon uit de zestiende eeuw vervangen door een zeventiende-eeuwse barokke krul met een kroontje eronder (afb. 13a). Het tweede merk is een gekroonde roos met in de kroon de initialen 'GG', gescheiden door een Davidster. Deze merken werden nog niet eerder gepubliceerd (afb. 13b).

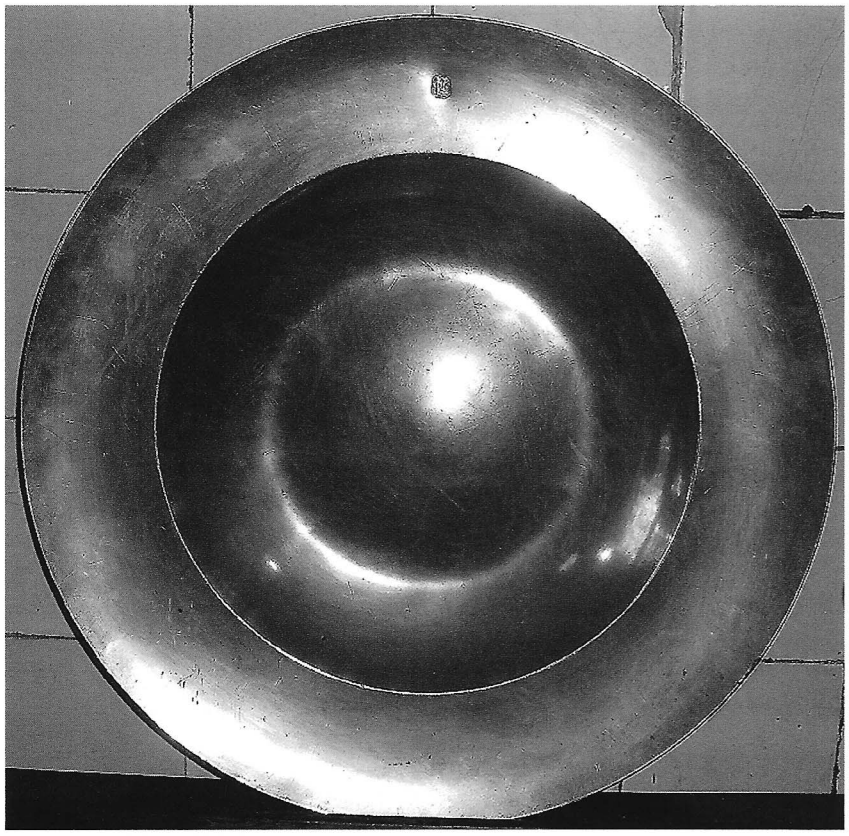

Afb. 13 Breedgerande schotel

Afb. 13a Gekroonde Brugse 'b'

Afb. 13b Gekroonde roos met initialen GG

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

De derde lepel is van de hand van Jan Blomme, naar alle waarschijnlijkheid al tingieter vóór 1667, het jaar waarin hij vinder was in het Brugse tingietersambacht. Hij werd een laatste maal vermeld in 1704, ook als vinder (afb. 14 en 14a). Het gekroonde roosmerk met schildje met klauwende leeuw werd in een vijgvormige lepelbak geslagen (afb. 14b). De initialen, 'IB', van elkaar gescheiden door een sterretje, staan in de kroon. Ook dit merk werd nog niet eerder gepubliceerd (afb. 14c). De steel van de lepel is rond en verbreedt lichtjes naar het uiteinde toe. De lepel is 17,3 cm. lang.

Afb. 14 Voorzijde lepel

Afb. 14a Achterzijde lepel

Afb. 14b Vijgvormige lepelbak

Afb. 14c Gekroonde roos met initialen IB

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Het vierde exemplaar is een z.g. "coeyvoetjenslepel", i.e. een lepel waarvan het uiteinde van de steel gegoten is in de vorm van een koeienpoot met hoef (afb. 15 en 15a). Deze lepel werd gegoten door Joannes de Roover (ook gewoon "Jan" genoemd), geboren in 1661 en overleden in 1742.
Hij werd tingieter in 1687 en pas het jaar daarna een eerste maal vinder in het bestuur van het ambacht. Hij werkte tot 1740, twee jaar vóór zijn overlijden. Het gekroonde roosmerk met schildje met klauwende leeuw en de initialen 'IDR' in de kroonband werd hier langs de achterzijde van de lepelbak geslagen (afb. 15b en 15c). De steel vertoont een langgerekte S-vorm aan de lepelbak (afb. 15d), waardoor de steel hoger dan de lepelbak uitsteekt. Daarvoor liet men zich in die periode duidelijk inspireren door de steelvormen van authentieke Romeinse lepels. De steel is zeszijdig tot hij uitloopt in een koeienpoot (afb. 15e)1. De lepel is 17 cm. lang. Joannes de Roover goot deze lepel in een mal die oorspronkelijk aan een andere Brugse tingieter toebehoorde, namelijk Andries de Net (geboren in 1640, meester in 1664, vinder in 1665 en overleden in 1687). We konden deze lepel met een exemplaar van Andries de Net vergelijken en beide lepels waren identiek. Vermits Andries de Net overleed in 1687 en Joannes de Roover toen pas tingieter werd, moet Joannes ofwel de lepelvorm in dat jaar opgekocht hebben ofwel zelf het atelier van Andries overgenomen hebben.

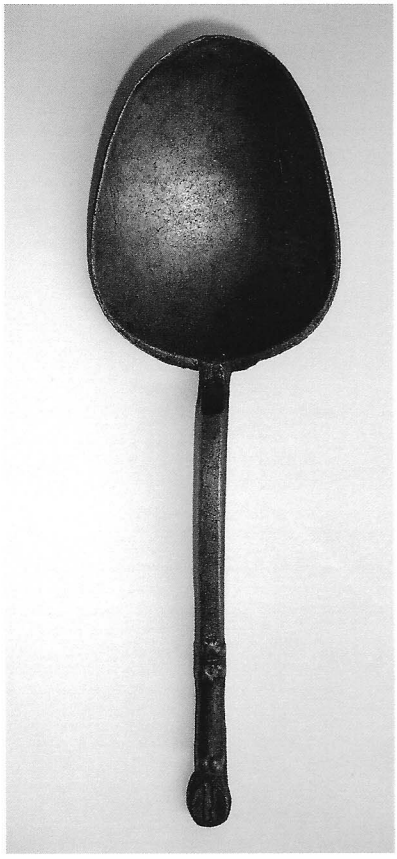

Afb. 15 Voorzijde lepel

Afb. 15a Achterzijde lepel

Afb. 15b Achterzijde lepelbak

Afb. 15c Gekroonde roos met initialen IDR

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Afb. 15d S-vorm aan de lepelbak

Afb. 15e Koeienpoot met hoef

Wanneer een Brugs tingieter gietvormen van een overleden confrater of een ambachtslid op rust opkocht, mocht hij die niet aanpassen of aan andere tingieters uitlenen. Deze bepaling bleef gelden tot op het einde van het Ancien Régime. De enige uitzondering daarop was wanneer men met zijn tweeën samen eigenaar was van de gietvormen. Dan mochten beide partijen wel gebruik maken van dezelfde mallen, maar ze evenmin aan derden uitlenen. Zo kochten de Brugse tingieters Joannes Van Giessen (geboren 1757 - overleden 1827) en Jacobus Bernardus Ryelandt (geboren 1745 - overleden 1805) op 5 mei 1790 gezamenlijk, van hun stads- en ambachtsgenoot Franciscus D'hollander (geboren 1715 - overleden 1800) bij het stopzetten van diens atelier, onder andere:
twee ronde slag lepels vorms, de eene met een zeskante sterdt ende de andere met een platte sterdt, om alsoo de voorseyde vormen gemeene te gebruyken, met belofte van aen de selve vormen niet te sullen veranderen... nogh ook aen niemant ten gebruyke te geven...

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

De laatste uit de Brugse bodem opgegraven lepel is een buitenbeentje. Qua vorm en voorkomen dateert deze tinnen lepel uit het midden tot de tweede helft van de zeventiende eeuw (afb. 16 en 16a).
De lepel is 17 cm. lang en de ronde steel verbreedt naar het uiteinde toe.
In plaats van een tingietersmerk werd een klein rond eigendomsmerk in de lepelbak geslagen. Het gaat om het ordesymbool van de Jezuïetenorde, dat door de stichter ervan, Ignatius van Loyola (geboren 1491 - overleden 1556), als kenteken gekozen werd (afb. 16b en 16c).

Hij koos het vanwege de middeleeuwse legende van de heilige Ignatius van Antiochië, die hij als patroon vereerde. Volgens die legende vond de beul die Ignatius' hart openscheurde daarin drie gouden letters: 'IHS'. Deze drie hoofdletters vormen een z.g. Christusmonogram of christogram. Het zijn immers de drie eerste hoofdletters van de naam "Jezus" zoals die in het Oudgrieks werd uitgesproken (nl. als "Jèsoes"). De eerste twee lettertekens ('I' en 'H') zijn de Griekse karakters voor de klanken *jota* (j-klank) en *èta* (de klank die in het Frans met 'è' weergegeven wordt).

Afb. 16 Voorzijde lepel

Afb. 16a Achterzijde lepel

Afb. 16b Voorzijde lepelbak

Afb. 16c Eigendomsmerk IHS

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

De Griekse *sigma* (s-klank) werd in dit christogram mettertijd weergegeven door het Latijnse letterteken 'S' (in dit eigendomsmerk in spiegelbeeld). Op bevel van paus Martinus V (overleden 1431) werd een Christuskruis aangebracht op het horizontale dwarsstreepje in de letter 'H'. Net onder de 'H' staan drie spijkers afgebeeld. Die stellen de drie nagels voor waarmee Christus aan het kruis werd genageld: door elke handpalm één en de derde door beide voeten. Het IHS-christogram werd door de Jezuïetenorde veelal gebruikt in combinatie met de drie spijkers van de kruisiging als symbolische verwijzing naar het lijden van Jezus.

De combinatie van christogram en spijkers werd niet enkel als eigendomsmerk op het tingoed van de Jezuïeten geslagen, maar prijkte ook op menige titelpagina van door de orde uitgegeven boeken. Als illustratie tonen we u het titelblad van de *Regulae Societatis Jesu*, gedrukt in de Vlaamse stad Dowaai in 1584 (afb. 17). Overigens, ook in Dowaai gebruikte men al in de tweede helft van veertiende eeuw, vanaf 1372, de beginletter van de stadsnaam, 'd' dus, om als herkomstmerk op het tin te slaan, waarschijnlijk in navolging van Brugge, waar men het gebruik van de stadsinitiaal 'b' al in 1348 verordende, zoals we hiervoor schreven.

De Brugse Jezuïeten bewoonden vanaf 1575 het huis *De Lecke* en aanpalende panden op de hoek van de Wapenmakers- en de Sint-Walburgastraat. Na de godsdiensttroebelen vonden ze in 1596 onderdak op het Sint-Maartensplein en bouwden ze er een kapel. Nadien kwamen er nog een kerk met college, een klooster met tuin en een kapel bij, die wegens plaatsgebrek tussen het Sint-Maartensplein, de Hoorn-, Kandelaar- en Boomgaardstraat en de Verversdijk opgetrokken werden. De Brugse Jezuïeten bleven daar gevestigd tot hun orde op 2 mei 1773 bij keizerlijk decreet werd afgeschaft en al hun goederen en bezittingen door de overheid aangeslagen en verkocht werden (zoals overal in de Oostenrijkse Nederlanden). Omdat de Jezuïeten hun tin steeds voorzien hadden van hun ordesymbool als eigendomsmerk en omdat dit voortaan het symbool van een verboden orde was, verdwenen hun tinnen serviezen nu overal resoluut in de smeltkroes. Enkel uit Doornik bleven enkele bordjes met het eigendomsmerk van het plaatselijke college bewaard. Met uitzondering dus van dit Brugse lepeltje, dat al in de zeventiende eeuw (lang vóór 1773) in de bodem moet zijn geraakt.

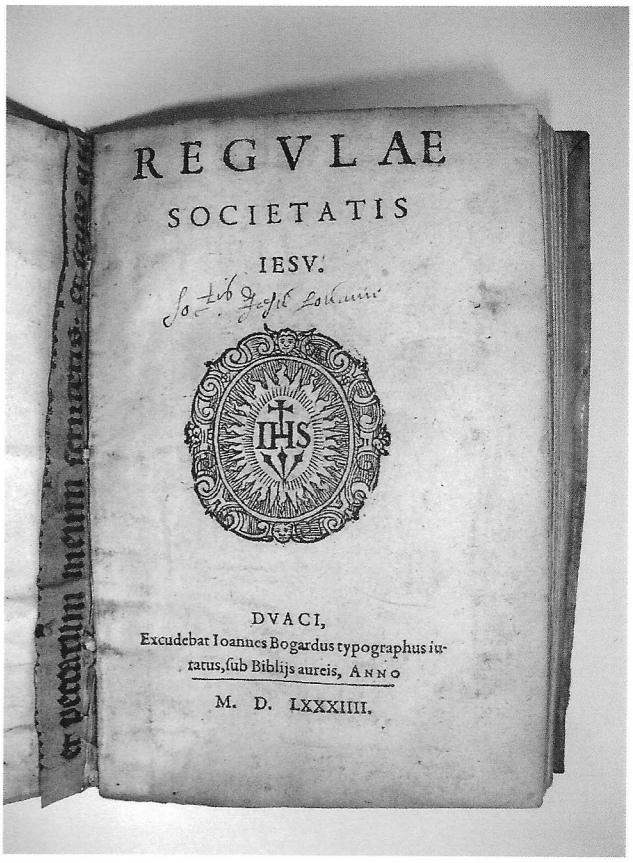

Afb. 17 Titelblad Regulae Societatis Jesu

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

Vermits er geen tingietersmerk op dit lepeltje geslagen werd, kan men zich de vraag stellen of de Brugse Jezuïeten niet zelf in hun tinnen bestek voorzagen. Het is geweten, dat de Jezuïeten een hele schare aan lekenbroeders en werklieden onder hun vleugels hadden. Mogelijk bevond er zich onder hen ook een tin- of lepelgieter.

Tot slot hopen we, dat er in de toekomst, dankzij de in dit artikel besproken merken en hun vormevolutie, nog tinnen bodemvondsten aan Brugge kunnen toegewezen en/of preciezer gedateerd worden. Hopelijk worden ze dan ook in *de Tinkoerier* beschreven. We kijken er alleszins naar uit!

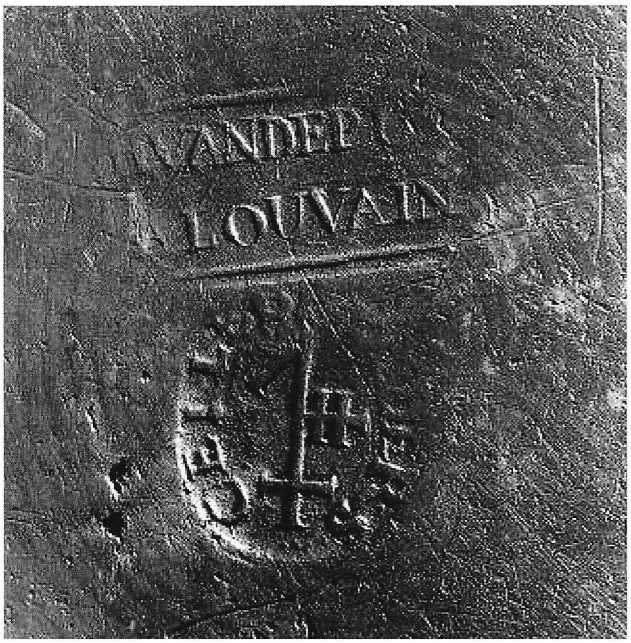

Afb. 18 Sibbeteken met opschrift cellebroeders

Noten

1. Herman Waeyaert uit Nieuwpoort liet ons weten, dat deze doodlopende arm Kreek van Nieuwendamme heet, en nu uitmondt in een sluizencomplex in de achterhaven van Nieuwpoort, waarvoor onze dank.

2. Met dank aan Jozef De Wulf uit Brugge voor deze interessante informatie.

3. Van oorsprong was het sibbemerk een rune. In de Germaanse stammen werd de kinderen bij hun geboorte een familierune geschonken. Die rune was het kenteken van de familie (de "sibbe"), even eigen aan hen als hun naam, en deed hun hele leven dienst als een soort handtekening die ze op hun bezittingen en op wat ze vervaardigden aanbrachten. Alle zonen en dochters kregen bij de geboorte ditzelfde standaardteken met daarbij een kleine afwijking of toevoeging om het kenteken wat persoonlijker te maken. Bij een huwelijk werden de twee familierunen met elkaar versmolten. Zo verkreeg men een nieuw sibbeteken, verwant aan de sibbetekens van beide families. Het werd geen ingewikkelde figuur: de eenvoud primeerde, maar de herkomst moest duidelijk blijven. In de zuidelijke zowel als de noordelijke Nederlanden werd het sibbemerk nog tot in de eerste helft van de zeventiende eeuw op tinnen voorwerpen gekerfd, gekrast of gegraveerd. Nadien werd het sibbemerk volledig verdrongen door een ingeslagen eigendomsmerk of naamsinitialen. Maar ook dan verdween het sibbemerk niet helemaal. Sommige sibbemerken werden volledig in het eigendomsmerk overgenomen. Dat was alleszins het geval met het eigendomsmerk van de congregatie van de Leuvense cellebroeders. Die gebruikten een ovaal merk met centraal een sibbeteken en daaromheen het opschrift "cellebroeders" (afb. 18). Dit eigendomsmerk met sibbeteken werd nog tot het einde van de negentiende eeuw op het tinnen gebruiksgoed van de Leuvense broeders geslagen.

Middeleeuwse tot zeventiende-eeuwse Brugse tinnen bodemvondsten en de vormevolutie van de gebruikte tinmerken

4. Het ambacht werd bestuurd door een deken en drie tot vier vinders. De deken stond in voor de strikte toepassing van de verordeningen van het ambacht en werd daarin bijgestaan door de vinders. Tot hun taken behoorde o.a. het controleren van de ambachtsleden in hun winkel en atelier op eventuele overtredingen tegen het correcte merken van het tin, tegen de voorgeschreven lood-tinverhouding, enz. De eed die zij bij hun aanstelling moesten zweren, luidt letterlijk:
dat ik op gestelde plaetse, ende daer toe versocht zynde, neerstige ondersoeckinge ende trouwgelijcke gerechtigheijdt aen alle personen zal bedienen; dat ick de verholentheden van d'ondersoeckingen, verholen zal houden; dat ick daerenboven alle ende byzonderen saken getrouwelyck doen zal, de welcke betamen eenen goeden ende getrouwen ondersoecker.

Literatuur

1. Lijst van Brugse tinnenpotgieters / door A. Lowyck. - Ons Heem, 1959.
2. Geschiedenis van Vlaanderen, deel 1, Van de vroegste tijden tot de Bourgondische tijd / door Rob Van Roosenbroek. - Hasselt : Heideland-Orbis, 1972.
3. Volkshuisraad in Vlaanderen / door Jozef Weyns.
   - Beerzel : Ter Speelbergen, 1974.
4. De tincollectie van het Gruuthusemuseum te Brugge / door Stefaan Vandenberghe. - Brugge : Het Brugs Ommeland, 1985.
5. Brugs tin / door Angelo Verschaeve. - Brugge: Maréchal, 1987.
6. Enkele beschouwingen over het ambacht van de Brugse tingieters en de meester-tingieters werkzaam in de XVIII en XIX eeuw / door André
   De Groote. - Brugge : Eigen beheer, 1988.
7. De Jezuïeten in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik (1542-1773) / door Eddy Put en Maurits Wynants. - Brussel : Algemeen Rijksarchief, 1991.
8. Rijkdom van christelijke symbolen / door Michel Annys. – Halle : Zuidwest-Brabants Museum, 1994.
9. Over Doorniks Jezuïetentin / door Karsten Vandebotermet. – Ieper : Tinnewerck, 2000.

Een drinkbeker van 'Oranje'

J.F.H.H. Beekhuizen

Afb. 1 Willem III

Afb. 1a Maria Stuart

Hoogte: 16,3 cm.
Doorsnede voet: 7,6 cm.
Doorsnede bovenrand: 10,4 cm.

In de zestiende eeuw gebruikte de gegoede burger bij een bijzondere gelegenheid een drinkschaaltje. Deze schaaltjes waren al dan niet voorzien van een standring, een decoratie in de vorm van reliëfversiering en/of gravering[1]. In dezelfde tijd deden drinknap en stapelbekertje hun intrede[2].
In de zeventiende eeuw krijgt de drinkbeker de vorm die hij tot in de negentiende eeuw heeft behouden[3]. Zij hebben een bewerkte, soms enigszins ingesnoerde en uitlopende voet. De bovenrand is bij de vroegste modellen iets schuin naar binnen aflopend. Ze zijn bijna altijd gegraveerd.

De meest voorkomende decoratie is die met bloemen, de tulp vooral[4]. Scènes uit het dagelijkse leven en uit het leven van Christus zijn echter zeer zeldzaam[5]. Ook komen bekers met een versiering in de vorm van een familie- of stadswapen af en toe voor[6]. Een beker met een huwelijksscène aan de ene kant en aan de andere kant Adam en Eva bij de boom met de slang mag wel een uniek exemplaar heten[7].
In de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw worden veelvuldig personen van koninklijke bloede afgebeeld. Vooral koning-stadhouder Willem III (1650 - 1702) is een graag geportretteerd figuur,

Een drinkbeker van 'Oranje'

al of niet afgebeeld met zijn echtgenote koningin Maria Stuart II (1662 - 1694)[8]. Zij huwden in 1677 en het huwelijk bleef kinderloos.

De hierbij afgebeelde drinkbeker toont aan de ene zijde het portret van Willem III met de scepter in de rechterhand (afb. 1) en aan de andere Maria, eveneens met een scepter in de rechterhand (afb. 1a). Het bijzondere aan deze beker is dat er aan de bovenzijde een rand is aangebracht met de tekst: VIVAT.DE PRINS.VAN.ORANY. Eenzelfde exemplaar staat afgebeeld in *De schoonheid van het oude Tin*. Die beker heeft een zelfde tekstrand, met dien verstande dat ORANY nog met een E geschreven is: ORANYE[9].

Afb. 2 Gekroonde roos

De beker van afbeelding 1 is gemerkt aan de buitenkant van de bodem: (H)VDB = mogelijk Hendrick van den Broek (afb. 2). Hij was burger in Amsterdam in 1688 en werkzaam van 1688 tot aan zijn dood in 1701[10]. Deze bekers zijn bijna altijd te dateren in het laatste kwart van de zeventiende eeuw dat overeenkomt met de tijd waarin genoemde tinnegieter werkzaam is geweest.

De tinnegieter verstond het vak van graveren meestal niet en beperkte zich tot simpele decoraties. Het mooie graveren liet de tinnegieter bij voorkeur over aan vakmensen.
Nu was het zilvergraveurs door hun gilde verboden om voor tinnegieters te werken. Maar het gebeurde wel! Ik ben er van overtuigd, vanwege de uitstekende kwaliteit, dat de gravering op een achttiende eeuwse drinkbeker, afgebeeld in *Tin uit Europese landen*, van een zilvergraveur is[11]. De voorstelling laat Willem V (1748 - 1806) met zijn echtgenote Willemina van Pruisen (1751 - 1820) zien met in hun midden een oranjeboom (afb. 3). Zij huwden in 1767. De beker is rijkelijk versierd en de tekst is uitgevoerd in een prachtig lettertype:

Afb. 3 Willem V met Wilhelmina van Pruisen

Solang oranie bloeijt int hart der burgerij
Sal worden uijt geroijt Verraat En Schelmerije
Siet den Oranie Bomm staat in sijn volle geur
Waar door dat menig Mens nog leeft in Volle Vluer.
Vivat Oranie
Anno 1787.

De beker is gemerkt aan de buitenkant van de bodem: stadsmerk van Utrecht met gietersinitialen CB = Cornelis Bom, Utrecht, werkzaam na 1743[12].

Een aardige bijkomstigheid wil ik u niet onthouden. Een Nederlandse verzamelaar op het gebied van Willem V is in het bezit van een gegraveerde zilveren tabaksdoos met exact dezelfde gravering en ook met gelijke tekst als op de tinnen beker met Willem V en Wilhelmina van Pruisen. De gelaatsuitdrukking van de afgebeelde personen, de oranjeboom in een bak en het jaartal 1787 komen exact overeen, evenals de manier waarop de tekst geschreven is.

Met dank aan een van onze leden.

Een drinkbeker van 'Oranje'

Waar kunt u nog meer gegraveerde bekers vinden:

H.H. Cotterell/A. Riff/R.M. Vetter – National Types of Old Pewter, New York 1972, blz. 129, fig. 291 (afbeelding: Willem III en Maria Stuart).

Ph. Boucaud/Cl. Frégnac – Les Étains, des origines au début du XIXe siècle, Freiburg 1978, blz. 206 en 208, afb. 303 (afbeelding: stadswapen van Amsterdam. Dezelfde beker als in Keur van tin).

Catalogus – Keur van tin uit de havensteden Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam, Amsterdam 1979, blz. 206, nr. 138 (afbeelding: stadswapen van Amsterdam. Dezelfde beker als in Ph. Boucaud/Cl. Frégnac).

V. Brett – Phaidon guide to PEWTER, Oxford 1981, blz. 143 (afbeelding: Willem III te paard).

P.R.G. Hornsby – Pewter of the western World, 1600 – 1850, Exton – Pennsylvania 1983, blz. 42, nr. 46 (afbeelding: bloemen, w.o. tulpen) en blz. 107, nr. 241 (afbeelding: zelfde beker met jaartal 1642 als in Van tin gegoten – uit tin genoten).

K. Barkin – European Pewter in everyday life (1600 – 1900), University of California, Riverside 1988, blz. 27 (afbeelding: Willem and Maria Stuart).

Catalogus – Een eigenzinnig verzamelaar, Karel Azijnman (1876 – 1936), 's-Hertogenbosch 1989, blz. 40 en 41(afbeelding: decor van o.a. bloemranken; stadswapen van Amsterdam; nieuwtestamentische voorstelling; Willem III en Maria Stuart).

P.R.G. Hornsby/R. Weinstein/R.F. Homer – Pewter, A celebration of the craft 1200 – 1700, Londen 1990, blz. 102, nr. 131 (afbeelding: Willem III en Maria Stuart. Beker uit de Little-collectie).

J.F.H.H. Beekhuizen – Expositie Tin kan ook betaalbaar zijn, Amsterdam mei 1995, blz. 8 en 24, nr. 38 (afbeelding: bloemdecor).

Phillips – veilingcatalogus: The Sandy Law Pewter Collection, Chester September 1997, blz. 69, lot 408 (afbeelding: bloemdecor met vogels) en blz. 70, lot 409 (afbeelding: bloemdecor).

J.F.H.H. Beekhuizen – Verkoopexpositie Tin kan ook betaalbaar zijn, Amsterdam mei/juni 1999, blz. 28, nr. 60 (afbeelding: bloemdecor met tulpen).

J. Gadd – Old Pewter from Netherlands Belgium and bordering areas, Jan Gadd collection 1999, blz. 32 (afbeelding bloemdecor met vogels. Beker uit de Sandy Law-collectie).

J.F.H.H. Beekhuizen – Verkoopexpositie Tin kan ook betaalbaar zijn, Amsterdam mei 2000, blz. 43, nr. 57, 58A en 58B (afbeelding: Willem III en Maria Stuart; Bloemdecor met tulpen; bloemdecor met o.a. granaatappels, tulpen en vogels).

J.F.H.H. Beekhuizen – Verkoopexpositie Tin, Amsterdam November 2001, blz. 42, nrs. 51 en 52 (afbeelding: bloemen en vogels; bloemen met een portret).

J.F.H.H. Beekhuizen – Tin Tefaf 2005, Amsterdam 2005, blz. 68 en 69, nr. 29 (afbeelding: bloemen met tulpen).

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 6, Tin Tefaf 2007, Amsterdam 2007, blz. 68 t/m 71, nrs. 33 t/m 36 (afbeelding: bloemen met tulpen; bloemen; bloemen met tulpen; bloemen met twee vogels).

Christie's – veilingcatalogus: Important Early English Pewter – the Little collection, Londen Mei 2007, blz. 90, nr. 97 (afbeelding: Willem III en Maria Stuart).

J.F.H.H. Beekhuizen – Voorwoord, in: de Tinkoerier, mededelingenblad van de Nederlandse TinVereniging, jaargang 15, nummer 1, juni 2007, blz. 5, afb. 5 (beknopt verslag over de veiling van de Little collectie bij Christie's).

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 7, juni 2007, Amsterdam 2007, blz. 40, nr. 23 (afbeelding: bloemen met tulpen).

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 8, november 2007, Amsterdam 2007, blz. 61, nr. 44 (afbeelding: bloemen met tulpen en rozen).

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 11, december 2008, Amsterdam 2008, blz. 34, nr. 24 (afbeelding: bloemen met tulpen, granaatappels en een druiventros).

J. Westers – Groninger Tinboek. Historie, tinnegieters en tinwerk, Groningen/Bedum 2008, blz. 111 (afbeelding: bloemen met tulpen).

Bonhams – veilingcatalogus: Pewter Including a Private Collection..., Chester Mei 2010, blz. 11, nr. 38 (afbeelding: bloemen) en blz. 39 en 40, nr. 206 (afbeelding: bloemen).

J.F.H.H. Beekhuizen Pewter Ware 16, november 2010, Amsterdam 2010, blz. 12, nr. 6 (afbeelding: bloemen) en blz. 19, nr. 10 (afbeelding: twee - levens - bomen).

Noten

1 Catalogus - Van tin gegoten - uit tin genoten, tentoonstelling ter gelegenheid van het 10-jarig jubileum van de Nederlandse TinVereniging, Amsterdam 2004, blz. 134 t/m 138.
2 Idem, blz. 140 t/m144.
3 Idem, blz. 145 e.v.
4 Idem, blz. 233, nr. 196.
5 B. Dubbe - Tin en tinnegieters in Nederland, Lochem 1978, blz. 283, afb. 163 en 164.
6 Catalogus - Van tin gegoten - uit tin genoten, tentoonstelling ter gelegenheid van het 10-jarig jubileum van de Nederlandse TinVereniging, Amsterdam 2004, blz. 232 en 233, nr. 194 en 197.
7 J.F.H.H. Beekhuizen - De schoonheid van het oude Tin, 's-Hertogenbosch 1998, blz. 96, afb. 154.
8 B. Dubbe - Tin en tinnegieters in Nederland, Lochem 1978, blz. 283, afb. 162.
9 J.F.H.H. Beekhuizen - De schoonheid van het oude Tin, 's-Hertogenbosch 1998, blz. 96, afb. 155.
10 B. Dubbe e.a. - Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, Amsterdam 2009, blz. 77, nr. 1316 (roosmerk nog niet bekend).
11 J.F.H.H. Beekhuizen - Tin uit Europese landen, Amsterdam 1978, blz. 30.
12 B. Dubbe e.a. - Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, Amsterdam 2009, blz. 341, nr. 1247.

Gemerkt met een Franse slag (5)
Een kleintje Artois

Paul Maas, tekst
Jan Beekhuizen, fotografie

Anders dan wat de serietitel van deze artikelen over Franse kannen aangeeft is het hier beschreven kannetje niet zichtbaar gemerkt. Op het handvat is slechts vaag de handgreep van een tinnegietershamer te onderscheiden. Maar deze biedt te weinig houvast voor een gedegen merkonderzoek. Maar de vorm van de kan verraadt zijn herkomst: een provincie in noordwest Frankrijk, waarschijnlijk Artois.

Wie van Nederland per auto naar het zuiden rijdt heeft soms de neiging de autoroute boven Parijs met de hoogst mogelijke, nog net getolereerde snelheid af te leggen. Het zuiden roept. De oude provincies Artois en Picardie lijken minder aantrekkelijk. En een lunchstop langs de weg biedt hier ook geen uitzicht op culinaire genoegens. Dat denkt men vaak. En maar weinigen willen zich ervan laten overtuigen dat zij zich hierbij wel degelijk vergissen.

Ook sommige tinverzamelaars vinden dat de maatkannen in het noorden van Frankrijk maar weinig vormvariatie bieden. In het hele gebied is de baluster de basisvorm van de gebruikte vloeistof maat. De kannen van de verschillende ontstaanscentra in Noord Frankrijk (Lille, Valenciennes, Cambrai en dergelijke) en zuid België (bijvoorbeeld Doornik, Ieper of Kortrijk) zijn slechts door minieme verschillen van elkaar te onderscheiden. De vormtaal klinkt unisoon. Daarbij komt dat de tinnegieters in deze streken een zeer grote productie hadden en tot ver in de negentiende eeuw actief bleven. Kannen met een wat verheven platte deksel worden onmiddellijk herkend als afkomstig uit Lille of omgeving en vaak ten oprechte als 'niet interessant' opzij gezet. Dit hele gebied lijkt in de belangstelling van tinverzamelaars een wat ondergeschikte rol te spelen.

Toch zijn er plaatsen in deze streek waar bijzonder fraaie kannen werden geproduceerd. Kannen met een uitzonderlijk voorkomen, statig en vormvast, zeldzame exemplaren van een klassieke schoonheid. Dit geldt met name voor de vroege kannen uit de omgeving Arras en Saint-Omer[1]. Zeker wanneer deze hun leeftijd vrijwel zonder zichtbare ongemakken hebben bereikt. Als het lot gunstig heeft beschikt en een dergelijke kan bovendien nog herkenbaar is gemerkt neemt hun aantrekkelijkheid onmiddellijk onbetaalbare vormen aan!

Het hier beschreven kannetje (afb. 1) is afkomstig uit de nalatenschap van een van de grootste collectioneurs van Franse kannen, René Richard[2]. Het werd in maart 2010 aangeboden bij het Veilinghuis Artcurial in Parijs.
De hoogte is slechts 9,2 cm. Het is een bodemvondst afkomstig uit Picardie of Artois, de provincies waar we doorgaans zo snel mogelijk doorheen rijden.

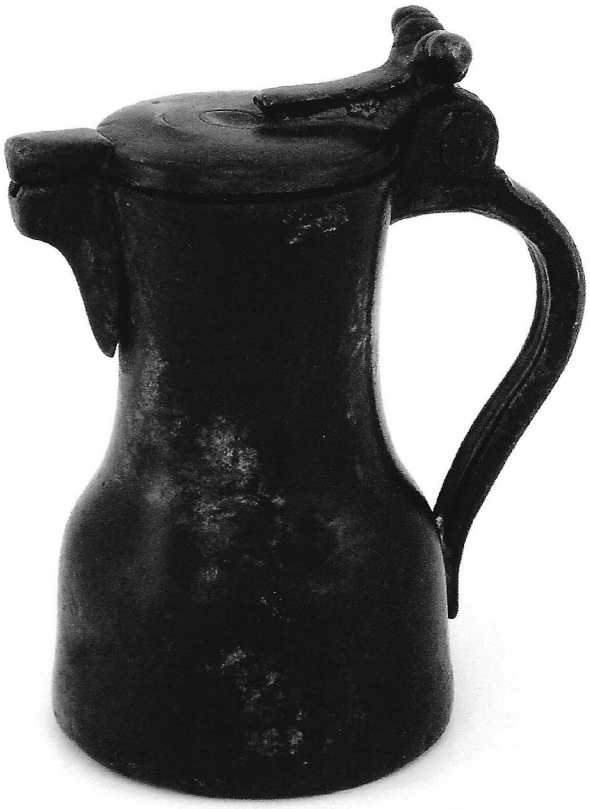

Afb. 1 Kannetje uit Artois of Picardie; bodemvondst met goudpatina; hoogte 9,2 cm.

Gemerkt met een Franse slag (5)
Een kleintje Artois

Dit kannetje heeft aan de buitenzijde, zowel als aan de binnenkant het zeldzame en daarom zo begeerde goudpatina en dateert uit de tweede helft van de zestiende eeuw (afb. 2). Het heeft een verticale gietnaad, een eenkakig scharnier en een duimrust met twee kastanjeknoppen (afb. 3). De inhoud bedraagt 0,09 l.

Afb. 2 Ook de binnenzijde van dit kannetje vertoont goudpatina. De binnenzijde van het deksel vertoont een wat slordig aangebrachte tinklodder, die ook is bedekt met het goudpatine. Is het de afdichting van het gat voor de houten klos gebruikt bij het afdraaien van het kannetje? Of een extra verzwaring om het deksel bij het voorzichtig uitschenken via het druppeltuitje op zijn plaats te houden?

Afb. 3 De duimrust met slijtvlakjes op de juiste plaats en een scharnier met braampjes die authenticiteit waarborgen.

Een bijzonder detail vormt de gietmond van dit kannetje (afb. 4).

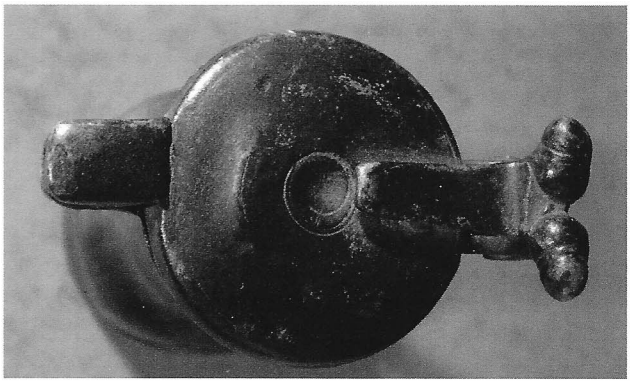

Afb. 4 Het bovenaanzicht van het Artoiskannetje.

In de zestiende eeuw komt een dergelijke schenktuit nauwelijks voor. In de literatuur is er voorlopig slechts één voorbeeld van te vinden. Zo beschrijft Haedeke[3] in zijn standaardwerk een zogenaamde Deckelkrug uit het Bayerisches Nationalmuseum in München, gemaakt door Jacob Koch II rond 1585 in Neurenberg, die getooid is met een pronte schenktuit (afb. 5). In Engeland hebben sommige flagons pas vanaf 1700 (soms) een dergelijke tuit. De schenktuit die zo kenmerkend is voor de latere kannen uit het noordwestelijk grensgebied tussen Frankrijk en België en duikt pas veel later op in de achtiende eeuw. Is dit kannetje de voorloper van deze latere toepassingen?

Gemerkt met een Franse slag (5)
Een kleintje Artois

Afb. 5 Deze Deckelkrug werd rond 1585 vervaardigd door Jacob Koch II uit Neurenberg. Het is de vroegste tinnen kan met een vergelijkbare schenktuit, die in de literatuur werd beschreven. (Foto uit Haedeke)

Deze gietmond (in het Frans 'bec verseur') wordt aan de bovenzijde redelijk hermetisch afgesloten door een uitloop van het deksel (afb. 6). Dit zou er op kunnen duiden dat hier sprake is van een voorloper van het latere Franse zuigflesje ('biberon') of het Hollandse schapenkannetje.

Het kannetje kan ook een religieuze functie hebben gehad. In de katholieke eredienst worden dergelijke ampullen gebruikt bij het schenken van wijn en water in de miskelk. Doorgaans meer wijn dan water. Van het water werd slechts een druppeltje toegevoegd. De dienstdoende priesters zijn tegen het versnijden van wijn met water. Een ampul met een druppeltuitje voorkomt een overdadig uitschenken van water en gaat het zondig misbruiken van de kostelijke miswijn tegen. En zondig gedrag is zeker in een katholieke kerk niet getolereerd. Hoewel daar in later tijden wel eens afwijkend over werd gedacht. De religieuze metafoor van het vermengen wijn en water laat ik hier verder onbesproken.

Ook het gebruik in een vroege apotheek moet niet uitgesloten worden geacht. Ook hier zal het druppeltuitje een nauwkeurige dosering van een precieuze vloeistof bij het maken van enig medicijn mogelijk hebben gemaakt.

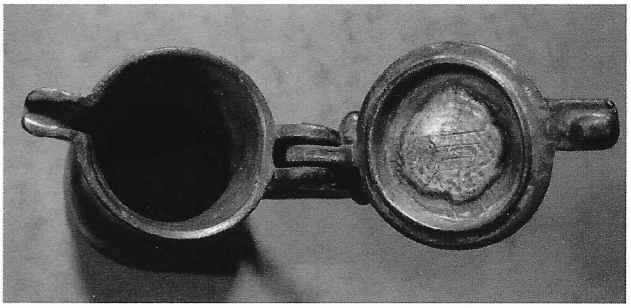

Afb. 6 Na opening van het deksel is een opmerkelijk schenktuitje zichtbaar: links de uitloop als onderdeel van het kanlichaam en rechts een extra verlenging van het deksel als afdekking van deze uitloop.

Noten

1. Verdier, Roger: La Poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle. Le potier rond (1ère partie), Editions du Cabinet d'Expertise (Saint Martin de la Lieue, 1992)
2. Idem, blz. 220 en 221, nr. 13
3. Haedeke, Hanns-Ulrich: Zinn (2. erweiterte Auflage), Klinkhardt & Biermann (Braunschweig, 1973), pagina 139, afbeelding 167

Vakantieontdekkingen in tin 2010

Thea Evers
Foto's Wim Evers

Thun

De Zwitserse stad Thun noemt zich met recht de 'Poort van het Berner Oberland'. Wanneer je daar aan komt aanrijden kun je bij goed weer de 'grote jongens', de Eiger, Mönch en Jungfrau, al zien liggen. Hoog boven het stadje ligt het prachtige witte kasteel uit de twaalfde eeuw, waarin een historisch museum is ondergebracht. Daarnaast staat de oude protestantse kerk. In de torenkamer van dat Godshuis zagen we een bijzonder tinnen voorwerp. In een vitrine stond naast een Kurbiskanne voor avondmaalswijn (afb. 1), en een zogenoemde Plattflasche van een uitzonderlijk formaat (afb. 2). De Kurbiskanne heeft een inhoud van 1 Mass (1,67 liter) met 'Marke AG?[1] und Lilie auf Dreiberg', aldus het bijschrift.

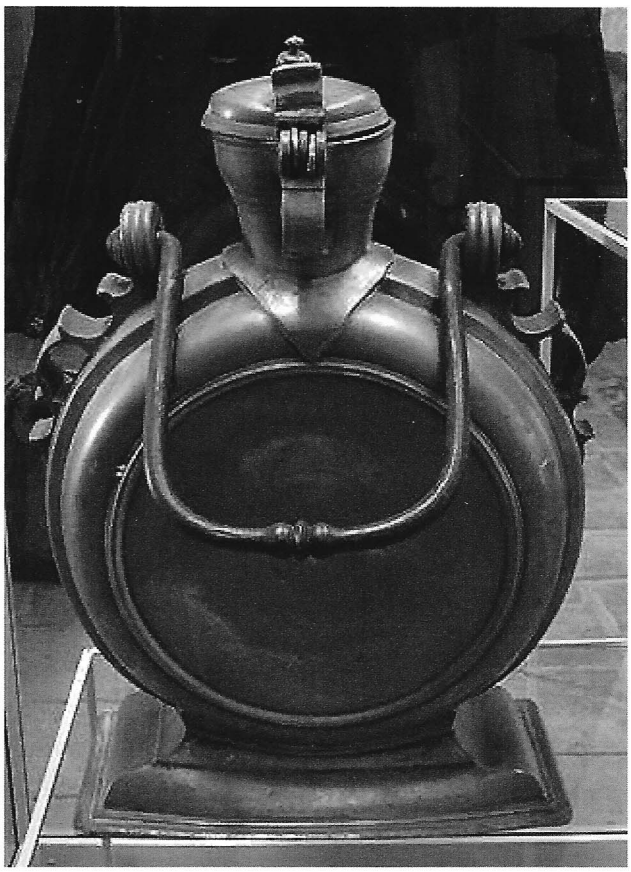

Afb. 2 Achterzijde Plattflasche

Afb. 1 Kurbiskan

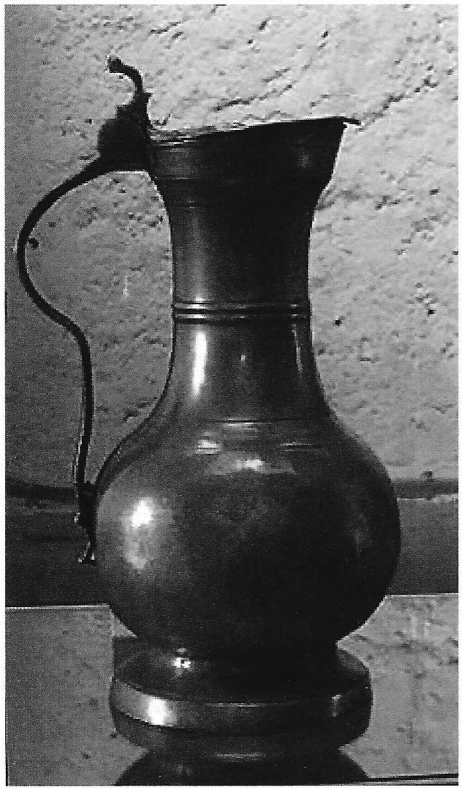

De inhoud van de Plattflasche bedraagt maar liefst 12 liter. In vroegere jaren werd hierin de wijn voor het avondmaal bewaard. De hoogte van de fles is naar schatting 65 cm. En de diepte 15 cm.
De fles is gedateerd 1672 en is aan de voorkant fraai gegraveerd (afb. 3). In het midden een medaillon met een kelk en daaronder het jaartal 1672, geflankeerd door vier wapenschilden, waarvan drie met naaminscripties. Het bovenste wapen is van de stad Thun. Bij het linker wapen staat: Hr. Jacob Müller, Decan. Rechts is Hr. Emanuel B (?) eidmann vereeuwigd, met daaronder de vermelding Kammerer - thesaurier. Bij het onderste wapen: Hr. Heinrich Koch Kirch... Het gietersmerk is beschadigd en de gieter is daardoor onbekend.

Afb. 3 Gegraveerde voorzijde

Een dergelijke ontdekking doet je tinhart sneller kloppen want een Plattflasche van dit formaat hebben wij nog nooit gezien.

Meissen

Meissen wordt natuurlijk niet in één adem genoemd met tin, maar met porselein. Het hele stadje is doordrongen van dit 'witte goud'. Een uitvinding die deze streek, maar vooral de toenmalige vorst August de Sterke, welvaart en grote rijkdom heeft gebracht. Zijn schatkamer in het gerestaureerde slotmuseum in Dresden is in ere hersteld en getuigt daar nog steeds van.
Hoog boven de stad ligt de Albrechtsburcht uit de vijftiende eeuw, een van de weinige profane gotische bouwwerken in Duitsland. Helaas van binnen in de negentiende eeuw beschilderd à la Neuschwanstein. We hadden die dag al hele einden gelopen en besloten om in een toeristenbusje te stappen. Onderweg luister je dan half naar alle toeristische informatie, tot we opeens dachten te horen 'älteste Zinngieserei Sachsen'.
Boven bij de burcht nader gevraagd waar die tinnegieterij zich bevond en hoe we daar het snelste konden komen. Er werd ons achter een deur een trap gewezen die rechtstreeks naar het betreffende straatje voerde. Dat zou een hele wandeling schelen. Maar eerst natuurlijk ook de gotische kerk bekeken, die samen met de burcht het stadsbeeld bepaalt. Tot onze verrassing stond bij het doopvont een tinnen schaal, die gezien de omkransing met een bloemenversiering, nog steeds gebruikt wordt.
De gravering toont een adelaar met daaronder misschien de patroonheilige van de stad, bisschop Benno (afb. 4 en 5).

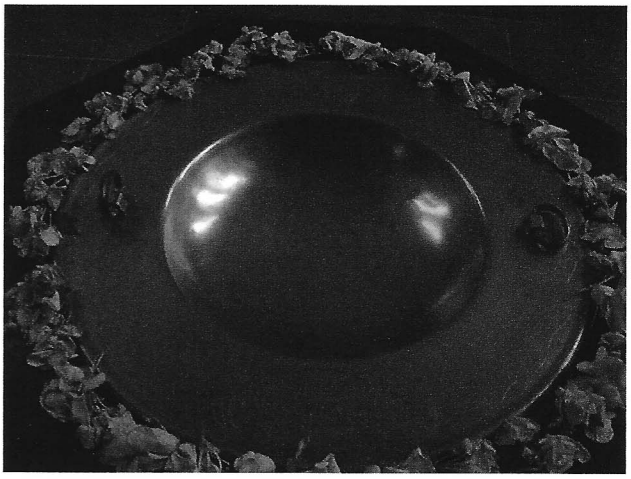

Afb. 4 Tinnen schaal

Vakantieontdekkingen in tin 2010

Afb. 5 Gravering op de tinnen schaal

Via de trap achter de deur stonden we vervolgens snel voor de oudste nog in bedrijf zijnde tingieterij van Sachsen. De werkplaats werd in 1792 gesticht door Johann Gottfried Geelhaar (afb. 6 en 7).

Afb. 6 en 7 Merken van Johann Gottfried Geelhaar

Op het eerste gezicht was het nu een winkel met moderne tinspullen, waaronder ook hedendaagse stripfiguren. En dat stelde een beetje teleur. Maar er moet natuurlijk brood op de plank komen. Toen we vroegen of ze ook antieke voorwerpen hadden, werden we door de verkoopster, naar later bleek de vrouw van de eigenaar, gewezen op een klein plankje met enkele kroezen en twee Bergmannleuchter (afb. 8 en 9). Toen we al pratende wat meer belangstelling toonden, duurde het niet lang of

Afb. 8 Bergmannleuchter

Afb. 9 Bergmannleuchter

haar man werd er bijgehaald en hij leidde ons rond door zijn bedrijf. Het historische pand met fundamenten uit de dertiende eeuw is nog voorzien van een zogenoemde Schwarzküche uit de zeventiende eeuw en een kelder met een acht meter diepe waterput.
Johann Gottfried Geelhaar, de stichter, kwam uit Dresden en verwierf dit pand in 1792. Zijn zoon Carl Gottfried Geelhaar, nam in 1810 de gieterij over. Hij is vanaf 1799 bij zijn vader in de leer geweest en heeft dan het 'Meisterrecht' verkregen.
Naast het zogenoemde 'Gebrauchszinn', allerlei voorwerpen naar oude voorbeelden, was en is Geelhaar gespecialiseerd in tinfiguren (afb. 10 en 11).

Afb. 12 Firma Hugo Lehmann

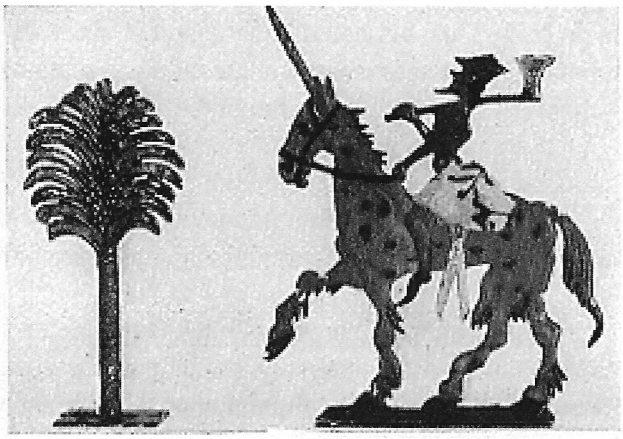

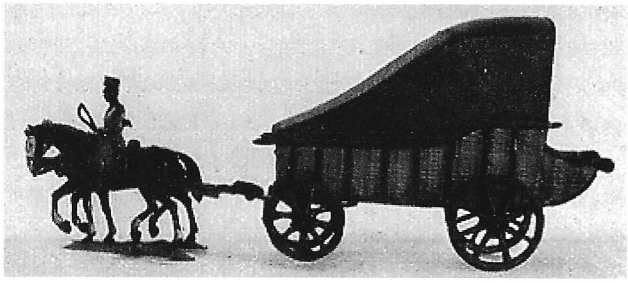

Afb. 10 en 11 Tinfiguren

In 1865 gaan de naar schatting 1000 vormen van de firma over naar C.F. Wilke en vervolgens naar Hugo Lehmann, een voorvader van de huidige eigenaar (afb. 12).
De grote hobby van de heer Lehmann is de verzameling tinfiguren, die hij in de gang in een klein museumpje heeft ondergebracht. Hij geeft rondleidingen, ontvangt schoolklassen en houdt echt van zijn vak. Vol trots vertelde hij ook gewerkt te hebben aan de restauratie van de tinnen grafkisten in de Kapuzinergruft, de grafkelder van de Habsburgers in Wenen. Zijn zoon zal de zaak in Meissen voortzetten.

Vakantieontdekkingen in tin 2010

Dresden

Sinds 1963 is in slot Pillnitz bij Dresden het kunsthistorisch museum ondergebracht. Dit Chinese waterpaleis, de zomerresidentie die August de Sterke bouwde voor zijn maîtresse, ligt direct aan de Elbe. Nog tot midden jaren negentig stonden daar mooie vitrines met tin, een selectie uit de 'Sammlung Demiani'. Een verzameling van ongeveer 1000 stuks, die in 1911 aan het kunsthistorisch museum in Dresden werd geschonken.
Regierungsrat Dr. Hans Heinrich Demiani was niet alleen een groot verzamelaar maar schreef ook boeken. In 1897 publiceerde hij 'François Briot und Caspar Enderlein und das Edelzinn', een uitgave die toen lovend werd ontvangen. Hij schonk zijn collectie aan het museum in Dresden, op voorwaarde dat deze integraal tentoongesteld zou worden. Dat is lange tijd het geval geweest. Na de Tweede Wereldoorlog, tot 1972, was het tin tentoongesteld in de lange galerij van de Zwinger in Dresden (afb. 13). Daarna verhuisde de collectie naar Pillnitz.
Helaas was ook in dit museum het moderne beleid ingevoerd om tin naar het depot te verbannen. Er stond hier en daar nog en stuk bij een bepaald tijdperk, maar verder was er niets meer te zien. We dachten nog even dat de collectie misschien in een ander museum ondergebracht zou zijn. In de voormalige DDR is binnen de musea zoveel veranderd en verhuisd, misschien ook hier? Uit e-mailcontact met mevrouw Kerstin Stöver, die in het boek 'Vom schenken und Sammeln' uit 2001 een hoofdstuk over de 'Demiani'sche Zinn-Sammlung' schreef, werd duidelijk dat het tin, ook tot haar grote spijt, in het depot was geplaatst. Hopelijk is het niet in de kelders van het paleis ondergebracht, want als de rivier buiten zijn oevers treedt zoals in 2002, staat het water ook in die kelders tot twee meter hoog.

Afb. 13 Demiani Collectie, Zwinger Museum

Lochem

Dichter bij huis ligt Lochem. Dit middelpunt van de Gelderse Achterhoek is één van de steden waar in de jaren dertig van de vorige eeuw oud-Indiëgangers neerstreken. Ze lieten er statige villa's bouwen en Lochem werd een stadje met klasse.
In het centrum, naast het renaissance raadhuis, staat de grote St. Gudulakerk. Een laatgotische hallenkerk met een ingebouwde fraaie toren uit 1478. Lochem is een toeristisch centrum en deze protestantse kerk is in het seizoen 's middags geopend, zoals dat gelukkig in steeds meer plaatsen het geval is.
We gingen er naar binnen en na de eerste indruk die je dan opdoet, merkten we hoe onze blik toch op tin gericht is. Ver weg op de Avondmaalstafel stonden twee tinnen kannen, twee Rembrandtkannen zelfs en vermoedelijk Avondmaalskannen (afb. 14). Gewoon open en bloot op twee schotels. En dan gaan je handen jeuken. Je wilt ze graag vastpakken en er meer van weten. Maar dat kun je natuurlijk

Afb. 14 Avondmaalskannen op het altaar

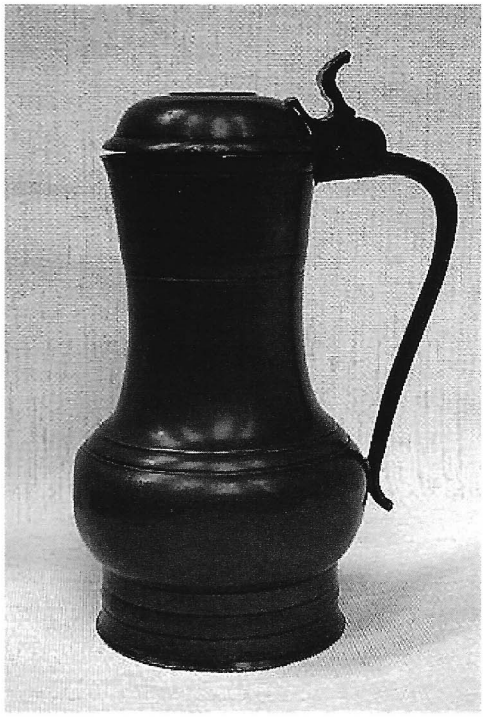

Afb. 15 Rembrandtkan

niet zomaar doen. We hebben uiteraard keurig netjes aan de twee vrijwilligers achter in de kerk gevraagd wat zij wisten van de kannen. Dat was niet veel. Werden ze nog gebruikt? Eigenlijk niet. 'We hebben ze er gewoon neergezet omdat het zo mooi staat'. We mochten ze nader bekijken en in de hand nemen.

Rembrandtkannen: hoogte: 27,4 cm, met pegel, een tweekakig scharnier, maar geen natte lap. Doorsnee van de voet: 12 cm (afb. 21). In het dekselmedaillon een gekroonde roos met in de band de gietersinitialen ER^2, met daaromheen de letters KVL voor Kerk van Lochem (afb. 22). Beide kannen hebben aan de onderkant in de bodem een restauratie. Verder is een kan gaaf, de andere heeft een deuk en een scheurtje aan de binnenkant in het deksel bij de duimrust. Wij hebben het merk niet kunnen vinden in ons tinmerkenboek.

Afb. 15a Gekroonde roos met initialen ER

Afb. 15b Initialen KVL voor Kerk van Lochem

Afb. 16 en 17 Twee schotels

De schotels hebben een doorsnee van 38,7 cm. en 31,6 cm. (afb. 16 en 17). Aan de achterkant staat naast hetzelfde roosmerk als op de kannen ook nog een engelmerk[3]. En ook weer de letters KVL (afb. 18).

Ondanks de teleurstelling in Pillnitz vonden wij het al met al wel een goede 'tinzomer'.

Afb. 18 Merken op de schotels

Noten

1. Mogelijk Abraham Ganting, Bern, vermeld 1729 – 1756 (Hintze) of 1743 – 1770 (Bossard). Literatuur: H. Schneider/P. Kneuss – Die Zinngiesser der Schweiz und ihre Marken, Olten und Freiburg im Breisgau 1983, blz. 46, nr. 253 (red.).
2. Waarschijnlijk Everhard Roelofsen, Zutphen, werkzaam omstreeks 1733 – 1775, overleden 1775. Literatuur: B. Dubbe e.a. – Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, Amsterdam 2009, blz. 369, nr. 2752 (geen merk) (red.).
3. Na bestudering van het engelmerk constateren wij dat de gietersinitialen niet ER zijn, maar GR. Deze initialen zullen staan voor Godefridus Roelofsen, Zutphen, geboren 1767, overleden 1842. Echter staan er in het roosmerk de initialen ER, zoals in de kannen. Literatuur: B. Dubbe e.a. – Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, Amsterdam 2009, blz. 369, nr. 2753. Bij nummer 2753-2 staan in het engelmerk de gietersinitialen bovenin, in tegenstelling tot het engelmerk op de schotels, waar de initialen GR onderin het merk staan (red.).

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

T.J. Dangis

I. De fluitschepen van de "Generale Vereenichde Geoctroyeerde Oost-indische Compagnie" *

A. Algemene historie

Het Nederlands volk bezit nog altijd de vermaardheid uitstekende zeevaarders te zijn. Die faam verwierven ze grotendeels tijdens de zeventiende eeuw, ook hun *Gouden Eeuw,* waar destijds de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zich eveneens tot de Europese grootmachten mocht beschouwen. Het waren de overzeese handeldrijvende activiteiten van deze prille Republiek, opgericht in 1581, die hun de rijkdom verschaften door o.a. het verhandelen van graan uit de Baltische gebieden.

Op wereldschaal was hun bekwaamheid tot gesloten vervoer te water van goederen van uiteenlopende soort en hun stuurmanskunst tot navigeren een voldongen feit. Men ging te Hoorn schepen bouwen die langer waren dan voor redelijk gehouden werd. Uit teksten van Velius *Chronyk van Hoorn* (1604) treedt naar voren dat de meest ingrijpende bijzonderheid van het nieuwe scheepstype de vergroting van de lengte was. Ze waren vier maal zo lang als breed, sommige nog langer.

Volgens Veluis werden de eerste fluiten gebouwd in 1595 door Pieter Jansz.Liorne uit Horn. Hij meende laadruimte te kunnen winnen door schepen te verlengen, de romp buikig te maken en de stevens steiler te plaatsen. Een typisch kenmerk van de romp van een fluit was dat het boord over de ganse lengte van het schip recht was, waardoor het laadvermogen groter en het sturen gemakkelijker was. De normale tuigage van een fluit bestond uit een driemasttuig, waarvan de fokke- en de grote mast getuigd waren met een vierkant onderzeil en een marszeel. Aan de bazaansmast voerde men een latijnzeil. Grotere fluiten hadden ook wel een kruiszeil boven het latijnzeil. Een normale of *gemene fluit* was 130 voet lang, breed 26 voet 6 duim en hol 13 voet 6 duim. Fluiten die regelmatig naar het Oosten voerden, waren steviger gebouwd dan de anderen en meestal uit Munsters eik met sommige onderdelen alleen met eik afkomstig van Oldenburg, het Wesergebied en Silezie.

De bemanning was erg klein, deze bedroeg op gewone fluiten tien tot twaalf man plus een jongen (10-18 jaar). De grootste schepen van 190 tot 200 last hadden negentien man en drie jongens aan boord. Kleine typen waren de jachten van 100 voet lang die in Azië ingezet werden langs de ondiepe kusten om koopwaren op te halen voor de grote schepen. Daarvoor werden zowel fluiten gebruikt als hebboten, hockers en galjoten die de enige rondgebouwde schepen waren. Ook fregatten, feitelijk oorlogsschepen, behoorden tot deze reeks schepen die tijdens de overtocht werden gebruikt om de victualie te vervoeren, zodat op deze wijze laadruimte aan boord van de grote schepen werd uitgespaard.

Schepen van 150 last en meer noemde men retourschepen. Dit waren de grotere typen die bewapend waren en belast met de verdediging van de route en van de gebieden waar het gezag van de Compagnie gevestigd was. De schepen waren, hoewel bewapend met veel geschut, toch niet als echte oorlogsschepen gebouwd. Meestal voerden zij ook geen geschut van zwaar kaliber en de rompen waren lichter gebouwd, niet bestand tegen zwaar vuur van de vijand. In 1604 voerden de grote oostindiëvaarders als de *Amsterdam* vier bronzen stukken van 24 pond en vier van 18 pond, veertien ijzeren stukken van 9 pond en vier van 3 1/2 pond, twee kleine stukken voor de sloepen en twaalf steenstukken, samen veertig stuks geschut. In 1665 voerden de grootste oostindiëvaarders zoals de *Maersseveen* achtenzeventig stukken, evenveel als de zwaarste oorlogsschepen.

Compagnieschepen hadden naar gelang van grootte, negen tot zeven ankers aan boord. Een schip van 160 voet telde er negen, waarvan de zwaarste 3600 pond woog, de lichtste 180 pond.

Opleidingsinstellingen voor marinepersoneel waren in de zeventiende eeuw onbekend. Het handwerk van de zeeman en de meeste andere vaardigheden of ambachten, die nodig waren om een oorlogsschip in

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

bedrijf te kunnen houden leerde men in de praktijk. Men begon doorgaans zeer jong, als scheepsjongen of als maat van een officier en kon het daarna zonder veel verdere theoretische scholing tot de hoogste rangen brengen.
Doktoren en predikanten ontvingen natuurlijk wel een opleiding aan de wal, evenals (doch bij hen was die opleiding zeer summier) ziekentroosters en chirurgijns.
Bovendien werden reeds aan het einde van de zestiende eeuw in verschillende steden van de Republiek cursussen gegeven waar scheepsofficieren en stuurlieden zich konden bekwamen in de navigatie of stuurmanskunst.
Niet alleen in Nederland, ook in Duitsland en Frankrijk werden fluiten gebouwd. In de Zuidelijke Nederlanden werden ze vooral voor de koopvaart gebouwd, terwijl ze in Frankrijk bij de koopvaardij en eveneens bij de marine werden ingezet. Ook in Quebec (Canada) bouwden men fluiten voor de houtvaart op Europa (1665). In de zeventiende eeuw was de fluit ongetwijfeld het voornaamste Nederlandse koopvaardijschip vooral in Europese wateren gebruikt en door de Oostindische Compagnie en de Westindische Compagnie (WIK)*, opgericht in 1621.
Toen de *De Verenigde Oost-Indische Compagnie, VOC* genaamd, het *octroy opte vereeninge der compagnieën*, bij de Staten-Generael op 20 maart 1602 konden vastleggen, was dat het resultaat van moeizame onderhandelingen. Het meest essentiële punt daarvan was wel het monopolie dat voor de duur van eenentwintig jaar aan de nieuwe Verenigde Oostindische Compagnie werd verleend voor de vaart vanuit de Republiek beoosten Kaap de Goede Hoop en door Straat van Magallanes. Het werd de *VOC* toegestaan uit naam van de Staten-Generaal in Azië forten te bouwen, soldaten te legeren en verdragen te sluiten. In de steden waar voorcompagnieën reeds gevestigd of in oprichting waren, kwamen nu de zes kamers van de *VOC* Amsterdam, Zeeland (te Middelburg), Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen.
De verdeling van activiteiten als bouw en uitrusting van de schepen of verkoop van de goederen, was nauwkeurig vastgelegd. Amsterdam nam de helft, Zeeland een kwart en de overige kamers ieder een zestiende voor hun rekening.
Deze instelling die uitsluitend afgestemd was op financiële en economische resultaten moest de verre reizen van de verschillende Hollandse havengebieden naar de Oost-Aziatische wateren coördineren. Met vestigingen over de hele wereld, kan ze wellicht worden gezien als de eerste werkelijke multinational. Deze kostelijke Oostzeehandel vereiste een scheepsvloot, die enerzijds, betrouwbaar, duurzaam, snelzeilend, manoeuvreerbaar en anderzijds, ook nog de mogelijk bood toereikend te zijn om omvangrijke vrachten te laden.
Het fluitschip, benaming op grond van vormovereenkomst met het muziekinstrument, dat qua populariteit niet moest onderdoen voor de Iberische karveel, werd ingezet als vrachtschip voor expedities over zee naar het afgelegen Indië. Deze driemaster met rondachtige romp, moest na zijn behouden thuisreis, de investeerders grootschalig kunnen vergoeden voor hun risicovolle deelname en op die wijze ook de continuïteit van de maatschappij verzekeren.
Bij de uitrusting van deze schepen, buiten het proviand, behoorden noodzakelijkerwijs, ook de specifieke gebruiksvoorwerpen die in zeventiende eeuw en later nog steeds vervaardigd werden uit tin. Deze voorwerpen werden besteld bij tinnegieters in de thuishaven. Ten einde diefstallen te voorkomen werden ze door hun zorgen met behulp van ijzeren slagstempels voorzien van het eigendomsmerk toebehorend aan de verschillende kamers van de *VOC*.
Op 18 december 1603 zeilden tien zwaar bewapende schepen van de Texese rede en dezelfde dag kozen twee schepen uit de Wielingen zee met bestemming Azië.
De eerste volledige, door de *VOC* uitgeruste vloot, onder bevel van Steven van der Haeghen, had tot taak de Portugese bolwerken te Mozambique en

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

Goa aan te tasten. Tevens moest een plaats worden gezocht, die kon dienen als rendez-vous voor de schepen, als stapel voor goederen en als residentie voor het bestuur.
Volgens opgave uit Batavia bestond de *navale macht* van de Compagnie in Azië in 1625 uit zevenenvijftig en in 1635 uit vijfentachtig schepen om tenslotte te groeien tot honderd drie en zestig in 1676.
Na haar komst in Azië van de *VOC* en met de groei van het aantal nederzettingen nam ook het handelsverkeer toe. Een deel van deze handel stond rechtstreeks in dienst van de vaart op Europa. Uit diverse streken werden goederen naar Batavia, (de rendez-vous haven en de meest gebruikte vertrekplaats van retourschepen) gebracht om naderhand op veilingen in Nederland te worden verkocht.
De grote diepgang van deze schepen was in de Nederlandse wateren wel hinderlijk, maar zij voeren voor het grootste deel van hun bestaan in diep water en hadden de bedoeling zoveel mogelijk vracht te vervoeren. Bij aankomst in het vaderland werden ze dan ter wille van hun diepgang gelicht door het overslaan van een deel van hun vracht in lichters.
De *VOC* had in de loop van de zeventiende eeuw steeds meer zeelui en arbeidslieden nodig: in de jaren 1602-1610 nog acht duizend, in 1630-1640 al vijfentwintig duizend en in 1670-1680 al een totaal van vijfenveertig duizend. Om drie maal per jaar ca. duizend man te werven was een uitgebreide organisatie nodig, die echter niet in de handen van de *VOC* zelf was, maar van tussenpersonen, de zogenaamde volkshouders of zielverkopers, ook wel borgen genaamd. Naar algemene opvatting stond de *VOC* omstreeks 1680 op het hoogtepunt van haar macht. De oorlog eindigde met een vredesverdrag dat voor het land zeer nadelig was. Met de wapenstilstand van 1783 verloor de *VOC* in feite haar specerijenmonopolie, waardoor het niet meer mogelijk bleek zich zelfstandig in Azië te kunnen handhaven.

Afb. 1 Maatkannetje

B. Eigendomsmerk van de *VOC* kamer Amsterdam
Op een maatkannetje gemerkt aan de binnenkant van het deksel: stadsmerk van Amsterdam met deels weggesleten gietersinitialen ID(K?) = mogelijk Jan de Koning, Amsterdam, gehuwd 1723, werkzaam van omstreeks 1723 tot 1748/1758, overleden tussen 1748/1758 (afb. 1). In 1742 woonde hij in de Kalverstraat. Onder de bovenrand links van het handvat ingeslagen ijkmerken: stadswapen van Amsterdam en merk in de vorm van een rad.
Op het handvat ingeslagen huismerk met initialen *VOC A* = VOC Amsterdamse kamer, 1602 - 1799 (afb. 2). Aan de binnenkant van de rand is rechts van het handvat een maatpegel aangebracht.

Hoogte: 10,3 cm.
Doorsnede voet: 5,3 cm.
Literatuur: J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 17 Tin Tefaf 2011, Amsterdam 2011 (nog te verschijnen).

Afb. 2 VOC Amsterdamse kamer

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

Afb. 3 Pijp- of tuitkannetje

Afb. 4 VOC merk

Afb. 5 Gekroonde roos

C. Eigendomsmerk van de *VOC* kamer Middelburg.
Op een *pypkan* of *tuytkan* z.g.n. *Jan Steenkan* inventarisnummer 2655/90 van het stedelijk museum Vlissingen (afb. 3).
Hoogte met deksel: 13,3 cm.
Diameter stortrand: 8,5 cm.
Diameter voet: 8,9 cm.
Lengte vierhoekige pijp met gesloten klep: 15,5 cm.
Datering: ca. 1700.
Oorsprong: VOC-schip 't Vliegend Hart, gezonken in 1735.
Afgebeeld zonder eigendomsmerk in *Dutch Excavated Pewter* by Han Wustenhoff - The Journal of the Pewter Society - Volume 12 No 1 Spring 1999 p. 13.

Hun vlag voerde de volgende voorstelling: in het midden, de hoofdletter V, met in het linker deel de letter O en in het rechter deel, de letter C. Onderaan de letter M = Middelburg, en bovenaan de letter Z (= kamer Zeeland). Deze afbeelding is ook toegepast op de merkijzers waarmee tinnen gebruiksvoorwerpen werden getekend. Het eigendomsmerk van de *VOC* is hier geslagen op de bovenzijde van het deksel (afb. 4). Het herkomstmerk (spoor van) en het kwaliteitsmerk, de *Tudorroos* op het oor (afb. 5).

D. Eigendomsmerk van de *VOC* zonder vermelding van kamer.
Een bolvormige kruik op standring (afb. 6).
Zandsteengoed, grijs zoutgeglazuurd oppervlakte met op de buik en onderaan de voet in kobaltblauw, de in mekaar gestrengelde hoofdletters *VOC* omringd door een gesloten bladeren krans. Product vermoedelijke uit een Koreaanse werkplaats.
Hoogte: 25 cm.
Voet op standring, diameter: 12,7 cm (afb. 7).
Datering: 18de eeuw.

* Bestond uit vijf kamers : Amsterdam, Zeeland, de Maze (Rotterdam, Delft en Dordrecht, het Noorderkwartier (Enkhuizen, Hoorn, Medenblik, Alkmaar, Edam en Monnikendam), Groningen en Friesland.

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

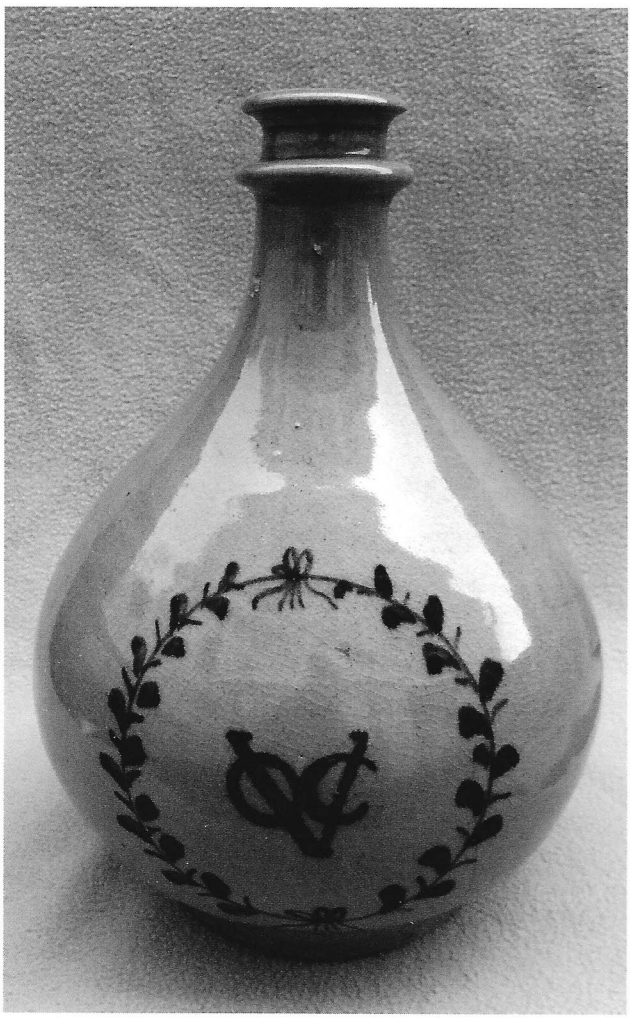

Afb. 6 Bolvormige kruik

Afb. 7 VOC-merk buitenkant bodem

Bibliografie

1. Herman Ketting : Fluitschepen voor de VOC - Uitgeverij Aprilis - Zaltbommel.
2. Maritieme geschiedenis der Nederlanden - Deel 2 - Zeventiende eeuw van 1585 tot ca. 1680 - Unieboek bv - 1977 Bussum.
3. 500 jaar Marine - De Bataafsche Leeuw - 1988 Amsterdam.

II. Tinnen gebruiksvoorwerpen op Franse oorlogsschepen

Het is algemeen aangenomen dat in de loop van de negentiende eeuw het tinnegieterambacht steeds bergafwaarts gegaan is.
Het onderzoek verricht door de heer B. Dubbe, stelt vast dat reeds vanaf de achtiende eeuw deze tendens zich manifesteert in Nederland.
Voor de negentiende eeuw werden verschillende redenen als oorzaak vermeld aan de achteruitgang van productie bij deze tinnegieters[1]. Dit verschijnsel is waarschijnlijk elders in Europa niet op hetzelfde tijdstip het geval geweest.
Gebruiksvoorwerpen vervaardigd uit tin hebben in dat tijdperk nog altijd een veelvuldige en breder toepassingsgebied gekregen waarvan wij tot op heden geen flauw vermoeden hebben. De tinliefhebbers werden voor die periode nog steeds op hun wenken bediend en tot op heden is er voor elk was wils! Om verschillende redenen was de animo bij de oorlogsmarine dienst te nemen niet bijster groot. In de eerste plaats werd er minder en ook onregelmatiger betaald dan bij de koopvaardij. De bemanningen waren zo groot dat er een verschrikkelijk ruimtegebrek aan boord was. Niettemin, blijkt dat men in vredestijd toch weinig moeite had om bemanningen aan te werven. In de tijd van oorlog werd het echter een heel andere zaak en was het noodzakelijk om tot pressen over te gaan, wilde men de schepen voldoende bemand houden. Men schat dat de gemiddelde helft van de mensen aan boord uit vrijwilligers bestond en dat de rest geprest was. Het grote probleem aan boord vormde de gezondheid.

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

Ge geronselde mannen kwamen vaak in weerzinwekkende toestand aan boord en veroorzaakten de vreselijke vlektyfusepidemieën. Door gebrek aan verse proviand stierven op de lange reizen veel mensen aan scheurbuik. Het gebruik van citroensap als middel om scheurbuik te voorkomen, was reeds lang bekend, maar het duurde nog tot 1795 eer het gebruik hiervan door de Admiraliteit dwingend werd voorgeschreven. Hierna kwam scheurbuik vrijwel niet meer voor.
In Frankrijk, waar reeds vroeger de opheffing der gilden plaats gegrepen had, werd door wettelijke decreten bepaald dat. o.a. de aangeworven bemanning van oorlogsschepen het recht had aan een minimum van uitrusting en verzorging ook indien hun fysieke toestand dat niet noodzakelijk vereiste.
Om de wet na te leven en deze te kunnen garanderen tegenover de manschappen, werd door de Franse Republiek, onder het uitvoerend Directoire, op 7 *Vendémiaire jaer VIII* (29.09.1799) het besluit nummer 3377[2] van kracht, bestaande uit 229 artikels waarbij, o.a. een gedetailleerde opgave in voorkomt, van goederen, gereedschappen, uitrusting en de noodzakelijke ingrediënten, ten einde, op de oorlogs- en hospitaalschepen die het eskader vergezelden, en op de schepen voor kleine en grote kustvaart, ook een wettelijke farmacopee te bezitten.
In verband met tingerij aangewend tot gebruik bij de manschappen en op medisch gebied tot verzorging van de bemanning, voorzag het besluit: *ieder gewapend schip met zes honderd mannen van het scheepsvolk, en zes maenden veldtogt* o.a., de volgende nauwkeurige opgave van gewichten, enkele merkwaardige toebehoren gebruikt door de chirurgijn, uitrusting voor de manschappen en tinnen gebruiksvoorwerpen.

Tinnen en andere gebruiksvoorwerpen op fluit- en oorlogsschepen

Onder de rubriek gereedschappen:	
Goudgewigten met toebehoorten	*een*
Gegote mortiers van verscheyde grooten wegende 11 kilogrammen	*twee*
Wervels met vijzen tot amputatie	*twee*
Amputatieband	*een*
Baleyne stampels vóor het oesophage	*twee*
Holle sonden van elastieken gom	*vier*
Dodze om verdronkene te helpen	*een*
Quantiteiten volgens nieuwe gewigten:	
Lijnwaet voor windels en verband-doeken	*146,744 meter*
Brandewijn met kumfer	*19,566 liter*
Sap van calisse hout	*5,870 liter*
Sterkenazijn	*19,566 liter*
Hemden	*honderd twintig*
Peêrds-haïre matrassen	*zestig*
Tinnen zuygers	***vier***
Tinnen tisaen-potten	***zestig***
Tinnen kommen (oorkommetjes)	***zestig***
Tinnen water-potten	***thien***
Tinnen bekers	***zestig***
Tinnen liters	***dry***
Klysterie-buyzen *; elke buyze gesloten in een kasken;*	
met dry Palm-houten pijpen	***dry***
Totaal tinnen voorwerpen per schip:	**200 stuks**

Voor de schepen van de Republiek, dienende tot de "groote en kleyne kust-vaerte" voor een veldtocht van zes maanden, die uit 30 tot 60 manschappen bestonden, werd o.a. voorgeschreven:

	Schepen met 60 man	Schepen met 30 man
Tinnen oorkommetjes	**drie**	**twee**
Oorkommetjes in aardewerk	vier	twee
Tinnen bekers	**drie**	**twee**
Mortieren in gietijzer	een	een
Tinnen liters	**drie**	**twee**
Tinnen waterpotten	**een**	**een**
Tinnen klisteerspuiten in opbergkistje met elk drie palmhouten pijpen:	twee	een

Bronnen

1. Dubbe: Tin en tinnegieters in Nederland - De Tijdstroom Lochem BV - 1978 - 2de druk, pp. 252-256.
2. Bulletin des lois de la République Française - 9e partie, dernière de la 2e série - Bulletin n° 318 van 7 Vendémiaire jaer VIII - P. 81, "Besluyt van het uytvoerend Directoruim nopens den gezondheyds-dienst der marine".

Lood/tin miniaturen rond het vuur

Michel Hendriksen

Vanaf de late achttiende eeuw was de techniek voor het gieten van ijzer zo ver ontwikkeld dat dit ook gevolgen had voor het traditionele koken. De vernieuwingen die plaatsvonden tijdens deze industriële revolutie zijn in onze hedendaagse keuken nog steeds terug te vinden. Gelijktijdig met het verdwijnen van de traditionele keukeninventaris komt er ook een einde aan een periode van vijf eeuwen waarin deze als miniatuur in lood/tin werden nagebootst.

Al vanaf het einde van de achttiende eeuw zijn de eerste vrijstaande gietijzeren fornuizen in gebruik. Engeland speelt hier een prominente rol in. Maar al spoedig raken de fornuizen verspreid over heel Europa. Al snel worden de productietechnieken verbeterd en komen ze binnen handbereik voor grote groepen van de bevolking. Toch blijft er, vooral op het platteland, op zeer grote schaal op open vuur gekookt worden. De fornuizen werden gestookt met behulp van hout, turf of steenkool. Door dit alles was er ook een andere keukeninventaris nodig voor dit nieuwe koken, voornamelijk in pannen. De traditionele aardewerken en koperen potten en pannen werden grotendeels vervangen door ijzeren exemplaren. Vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw werden ijzeren pannen voorzien van een emaillaag[1]. Echter aardewerken kookpotten met platte bodems, zoals de Bergense kachelpan, bleven gedurende de gehele negentiende eeuw in gebruik[2]. Voor een heleboel andere keukenspullen betekende deze nieuwe revolutie het einde van hun bestaan. Dit blijkt uit het feit dat lood/tin miniaturen van negentiende eeuws keukengerei niet als bodemvondst wordt aangetroffen. Negentiende eeuwse miniaturen zijn veelal vervaardigd uit blik of aardewerk, wel van lood/tin bekend zijn serviezen[3-4]. Gelukkig worden met regelmaat miniaturen van lood/tin teruggevonden van voor de industriële revolutie. Alle miniaturen in dit artikel hebben één ding met elkaar gemeen: dat ze in of rondom de haard als keukenattribuut inzetbaar zijn geweest, als speelgoed weliswaar[5].

Zonder een vuur viel er niet te koken. Aangezien een open vuur brandgevaarlijk was en veel rook leverde werden vanaf de middeleeuwen open haarden in woonvertrekken gebouwd. Hun gebruik was tweeledig: zo leverde het gedurende koude seizoenen de nodige warmte en het eten kon boven het vuur worden bereid. Vanaf de vijftiende eeuw werden gietijzeren haardplaten bevestigd achter tegen de wand of op de bodem van een open haard. Dit met als doel warmte te verspreiden en om de muur te beschermen tegen hitte. Het eerste miniatuur is dan ook een haardplaat die voorzien is van een rechthoekige grondplaat (afb.1). Deze is in één keer gegoten waarna de grondplaat haaks is omgebogen. De ronde vorm op de bovenkant doet Nederlands aan. Hoewel er enige detaillering op de plaat is waar te nemen valt de precieze beeltenis niet vast te stellen. Voor de haardplaat is eveneens onduidelijk weergegeven een hangend treeft te zien. Dit miniatuur werd gevonden in een zeventiende eeuwse afvalstortlaag samen met enkele I.D.Q gemerkte miniaturen[6].

Afb. 1 Haardplaatje

Lood/tin miniaturen rond het vuur

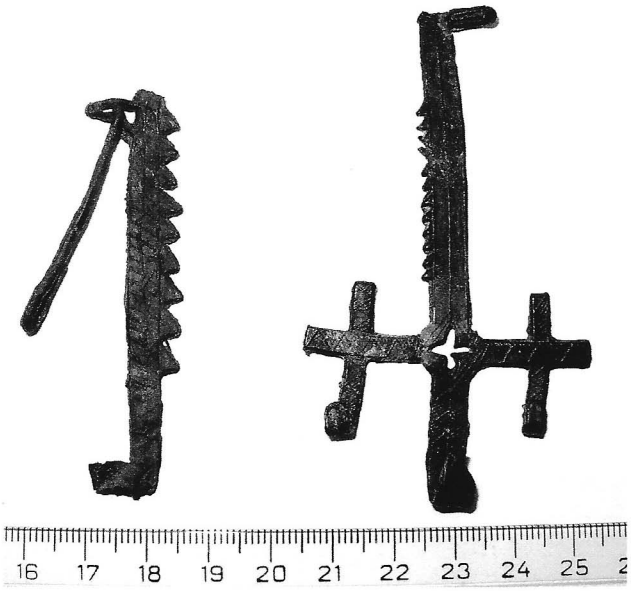

Afb. 2 Haal en kruishaal

Afb. 3 Kookpotjes

Haardplaten blijken zeer schaars te vinden als miniatuur. Ze ontbreken dan ook volledig in de tot nu toe bekende overzichtswerken van miniatuurgoed. Voor een zeer fraai voorbeeld van een vroeg achttiende eeuws miniatuur haardplaat met daarop het wapen van Holland verwijs ik naar het artikel van Han Wustenhoff[7].

Van ijzer vervaardigd was de zaaghaal die aan een ronde ring, die vast zat aan een stang in de schouw, bevestigd kon worden. Deze had als doel een pot, ketel of treeft op een gewenste hoogte boven het vuur op te kunnen hangen. Miniaturen van zaaghalen worden regelmatig, zij het vaak fragmentarisch, als bodemvondst aangetroffen.

Op afbeelding 2 is een haal te zien waaraan één pot of treeft gehangen kon worden. Deze is versierd met vertikaal geplaatste kruisende strepen. Het betreft een vondst uit geroerde grond, maar kan op basis van vergelijking geplaatst worden in de zeventiende eeuw[8]. Op dezelfde afbeelding rechts is een groter exemplaar weergegeven. Deze kruishaal bood ruimte voor drie verschillende potten of treeften. De versiering op dit exemplaar bestaat uit een uitgespaard kruis en driehoekjes die zijn gearceerd. Een parallel is bekend uit Reimerswaal en dateert uit de vijftiende of zestiende eeuw[9].

De kookpotten die aan deze haaltjes opgehangen werden waren kopieën van metalen of aardewerken exemplaren. Kookpotten behoren samen met kannen tot de oudste vormgroep binnen de lood/tinnen miniaturen. Vrijwel altijd ontbreekt het hengsel waarmee de pot aan de haal gehangen konden

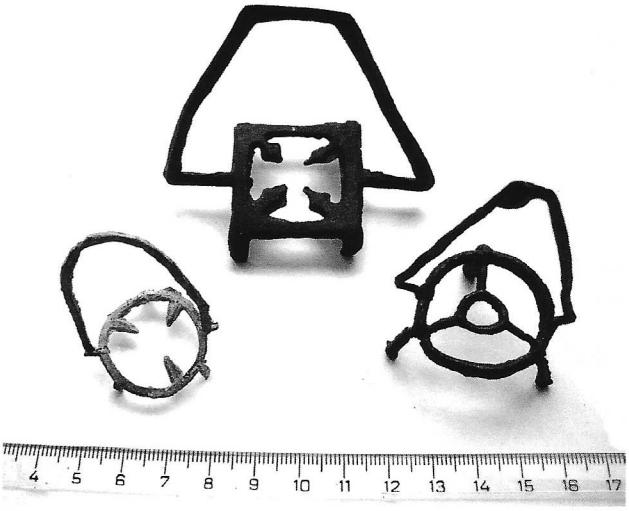

Afb. 4 Treeften voor aan de zaaghaal

worden. Op afbeelding 3 zijn twee kookpotjes te zien, die het meest lijken op vijftiende of zestiende eeuwse bronzen grapen. Het linker exemplaar heeft drie kleine pootjes onder de bodem en is onversierd. Het kleinere exemplaar rechts heeft geen pootjes maar wel drie concentrische ringen op de buik. Naast hangend aan een haal werden kookpotten ook op gloeiende kooltjes geplaatst. Opvallend is dat miniaturen van kookpotten niet meer lijken voor te komen in de zeventiende en achttiende eeuw. Treeften waren er in vele maten en vormen. Deze waren veelal van ijzer gemaakt en waren bedoelt om er vis of vlees op te roosteren. Zo zien we bij miniaturen van lood/tin treeften voor aan de zaaghaal (afb. 4) en treeften die op de gloeiende

Lood/tin miniaturen rond het vuur

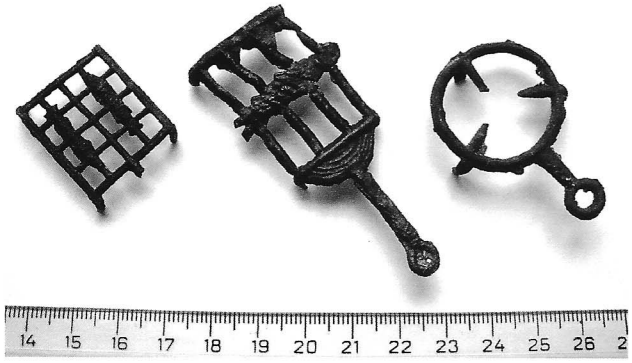

Afb. 5 Treeften voor gloeiende kooltjes

kooltjes geplaatst konden worden. Wat ze wel gemeen hebben is dat ze altijd op hoge pootjes staan. Bij de miniaturen komen treeften veelvuldig voor. Treeften komen voor vanaf de vijftiende eeuw en blijven onveranderd van vorm in gebruik tot aan het einde van de achttiende eeuw. Zo dateren de twee ronde exemplaren op afbeelding 4 uit de zestiende eeuw en het vierkante exemplaar uit het einde van de zeventiende eeuw. De treeften die op kooltjes geplaatst (afb. 5) worden zijn rond, vierkant of rechthoekig. Het meest tot de verbeelding spreken de treeften met daarop één of meerdere vissen. Het linker en rechter exemplaar dateren uit de zestiende eeuw, het middelste treeft komt uit een context met daarin I.D.Q gemerkte miniaturen.

Afb. 6 Bakpannetjes

Naast potten werden platte bakpannen ook op een treeft geplaatst. De echte bakpannen waren van aardewerk en later van ijzer vervaardigd. Aardewerken bakpannen hadden een korte steel zonder ophangoog en waren voorzien van een schenklip[10]. Blijkbaar moesten de lood/tinnen miniaturen ijzeren bakpannen voorstellen.

Afb. 7 Water- of chocoladeketel

Ze zijn voorzien van een lange steel met daarin een ophangoog om ze na gebruik netjes te kunnen weghangen. In veel gevallen zijn een of twee meegegoten vissen in de pan aanwezig zoals te zien is op het rechter pannetje (afb. 6).
De getoonde bakpannetjes dateren uit de zestiende of zeventiende eeuw.
In een iets grotere schaal uitgevoerd, maar nog steeds miniatuur, is een water- of chocoladeketel voorzien van een hengsel onmiskenbaar bedoeld voor gebruik aan de zaaghaal (afb. 7). Het betreft een bodemvondst uit de omgeving van Joure en

Lood/tin miniaturen rond het vuur

Afb. 8 Vetvanger

Afb. 9 Vuurbok

dateert hoogstwaarschijnlijk uit de achttiende eeuw. Een heel vaag en niet te ontcijferen roosmerk op de bodem biedt helaas geen verder aanknopingspunt over maker en datering.

Een attribuut dat vrijwel nooit ontbrak rondom de vuurplaats was de vetvanger (afb. 8). Deze werd in combinatie met een spit gebruikt en diende om het vet dat uit het gebraad liep op te vangen. De oudst bekende exemplaren zijn te dateren vanaf de dertiende eeuw. Deze waren rechthoekig van vorm en werden vervaardigd uit aardewerk en daarna voorzien van een glazuurlaag. Ze hadden één, soms twee korte stelen, een schenklip en veelal een ophangoog. Zowel vorm als principe werden tot omstreeks 1700 gehandhaafd. Vanaf dat moment worden ze vervangen door metalen exemplaren. Miniaturen van vetvangers zijn als bodemvondst ruim voorhanden en lijken vanaf de vijftiende eeuw voor te komen[11].

Hoewel de vorm van de vetvanger overeenkomt met aardewerken exemplaren zijn de lange stelen die eraan zitten buiten proportie, iets wat vooralsnog niet te verklaren is. Het getoonde exemplaar dateert uit de zestiende eeuw.
Miniatuur vuurbokken (afb. 9) komen minder voor en zijn tot nu toe alleen bekend uit zestiende eeuwse contexten. Een los spit, met daaraan een varkentje is mij alleen bekend uit de Thames in Londen[12]. Eveneens onafscheidelijk verbonden met de haard

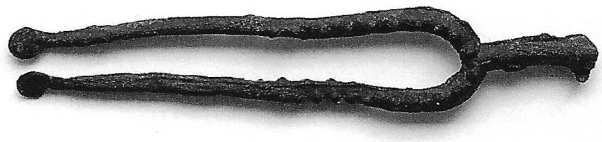

Afb. 10 Kooltjestang

was een kooltjestang zoals te zien is op afbeelding 10. Dit exemplaar is gevonden te Diemen samen met vijftien andere miniaturen en dateert uit de tweede helft zeventiende eeuw[13]. Om dit artikel af te sluiten toon ik u van links naar rechts twee schuimspanen, een kooltjesschep en een blik (afb. 11).
Het kleine schuimspaantje is zeer gedetailleerd weergegeven en heeft een versiering van puntcirkels. Het betreft een bodemvondst uit een vuilstortlaag en dateert uit de late vijftiende of eerste helft zestiende eeuw. De daarnaast afgebeelde schuimspaan is vervaardigd in de zeventiende eeuw en is veel grover uitgevoerd. Het schepje is eveneens uit zeventiende eeuw en heeft een florale versiering op het blad. Dit is eveneens het geval bij het blik.

Lood/tin miniaturen rond het vuur

Afb. 11 V.l.n.r. Twee schuimspanen, een kooltjesschep en een blik

Voor zover een kijkje in mijn collectie miniatuur keukengoed. Het hier gepresenteerde aanbod is slechts een deel van wat er daadwerkelijk aan lood/tinnen miniatuurgoed is gemaakt. Hopelijk krijgt dit artikel een vervolg, waarbij ik een beroep wil doen op de leden van de Nederlandse TinVereniging.

Geraadpleegde literatuur

Bartels, M. Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900). Amersfoort 1999.
Dubbe, B. Arent Jan Coenen, ambachtsman in een tijd van verval, in: Antiek nummer 4. Lochem 1970.
Forsyth, H. & G. Egan: Toys, Trifles & Trinkets. Base-metal miniatures from Londen 1200 to 1800. Londen, 2005.
Glerum, J.P. Aan tafel. Antieke culinaire gebruiksvoorwerpen, Tien eeuwen eetgewoontes, koken en tafelen. Baarn 1997.
Hendriksen, M. Een schat aan kinderspeelgoed uit Diemen, in: De Tinkoerier, mededelingenblad van de Nederlandse TinVereniging, jaargang 17, nummer 1, juni 2009.
Kleyn, J. de. Volksaardewerk in Nederland sedert de late middeleeuwen. Lochem 1986.
Willemsen, A.: Kinder delijt. Middeleeuw speelgoed in de Nederlanden. Nijmegen, 1998.
Wassenbergh-Clarijs, P.C. Speelgoedcollecties in Nederlandse musea, in: Antiek nummer 4. Lochem 1970.
Wustenhoff, J.E. Een bodemvondst van een miniatuur haardplaat, in: De Tinkoerier, mededelingenblad van de Nederlandse TinVereniging, jaargang 13, nummer 2, december 2005.

Noten

1 Glerum, 1997, 184.
2 Kleyn, 1986, 141.
3 Wassenbergh-Clarijs 1970, 257.
4 Dubbe 1970, 215-217,220-221.
5 Afb.1 t/m 9 en afb.11 collectie auteur.
Afb. 10 collectie P. de Breuk.
6 I.D.Q gemerkte miniaturen dateren van omstreeks 1640.
Forsyth and Egan 2005, 47.
7 Wustenhoff 2005, 24-25.
8 Forsyth and Egan 2005, 128. Afb.2.33.
9 Willemsen 1998, B119 en afb.59.
10 Bartels 1999, 117-118.
11 Willemsen, 1998, 388, B110.
12 Forsyth and Egan 2005, 130, 2.35.
13 Hendriksen, 2009, 22-27.

Raadsel rond het merk IFR opgelost?

J.F.H.H. Beekhuizen

In de collectie van een van onze leden bevindt zich een bronzen gietvorm van een zeer grote schotel met een diameter van 48,7 cm (afb. 1). Op de rand van het bovendeel is de naam *I.F. RULMONDE* en het jaartal *1732* in reliëf gegoten (afb. 2).

Afb. 2 Naam I.F. Rulmonde 1732

Nu wordt er al enige tijd gespeculeerd over een roosmerk met in de kroon de gietersinitialen IFR. T. Dangis beschrijft in *Oud Tin* een bordje en een dienblad, gemerkt met de gekroonde roos met de initialen IFR en een merk in de vorm van een klauwende leeuw naar rechts met het randschrift RUPELMONDE. Dit merk wordt toegeschreven aan een onbekende tinnegieter IFR uit het begin van de negentiende eeuw en werkzaam in Rupelmonde[1]. Bij nader onderzoek kan men in het merk met de leeuw alleen maar een deel van een naam lezen: namelijk MONDE.

Afb. 1 Bronzen gietvorm

Raadsel rond het merk IFR opgelost?

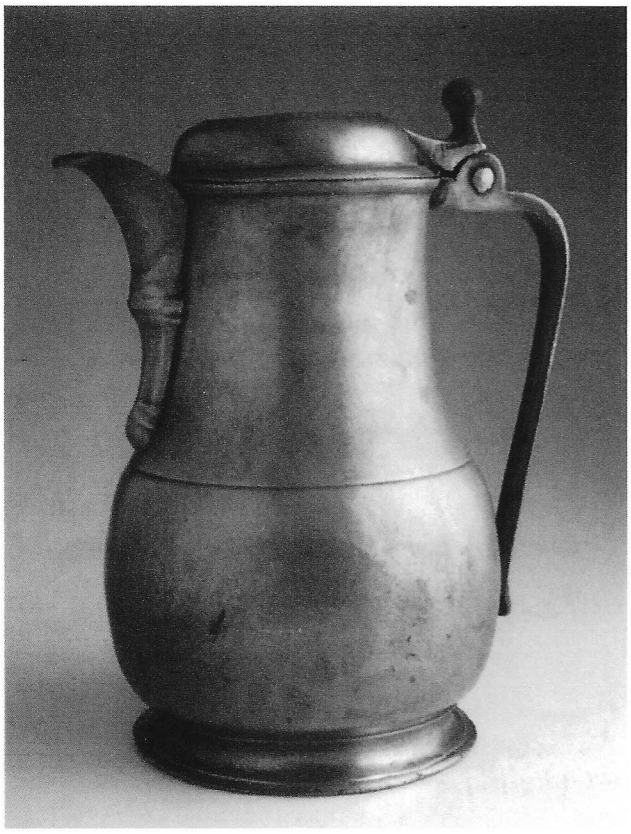

Afb. 3 Kan met merk IFR

In een andere publicatie in het periodiek tijdschrift *Tinnewerck* vinden wij een maatkan en een overloopmaat, beide gemerkt met de gekroonde roos met in de kroon de gietersinitialen IFR. Aan de hand van de ijkcijfers die op beide voorwerpen voorkomen, respectievelijk 79 voor 1779, en A8 voor 1799 – 1800, concludeert de auteur dat de tinnegieter gewerkt zou kunnen hebben in het laatste kwart van de achttiende eeuw[2]. Hij geeft ook aan dat de tinnegieter in Rupelmonde werkzaam geweest zou zijn[3].
In *De schoonheid van het oude Tin* staat een kan afgebeeld met een tweekakig scharnier, die gemerkt is aan de buitenkant van de bodem met de gekroonde roos met de gietersinitialen IFR (afb. 3). De initialen worden toegeschreven aan een onbekende tinnegieter uit Rupelmonde[4].
In *Pewter Ware 6* staat ook een kan afgebeeld met een tweekakig scharnier (afb. 4). Aan de buitenkant van de bodem staat eveneens de gekroonde roos met in de kroon de gietersinitialen IFR (afb. 4a). Ook deze initialen worden toegeschreven aan een onbekende tinnegieter uit Rupelmonde, die werkzaam zou zijn tussen 1779 en 1800. Als literatuur wordt opgegeven: T. Dangis, *Oud Tin* en Karsten Vandebotermet in *Tinnewerck*[5]. Overigens is opvallend dat beide kannen hetzelfde type duimrust hebben.
In *Pewter Ware 9* staan twee grote schotels afgebeeld (afb. 5), die gemerkt zijn met de gekroonde roos met in de kroon de gietersinitialen IFR (afb. 5a) en het merk met het klauwend leeuwtje naar rechts met daaromheen een onduidelijke tekst (afb. 5b)[6]. Het zijn dezelfde merken als in *Oud Tin*.

Afb. 4A Gekroonde roos met IFR

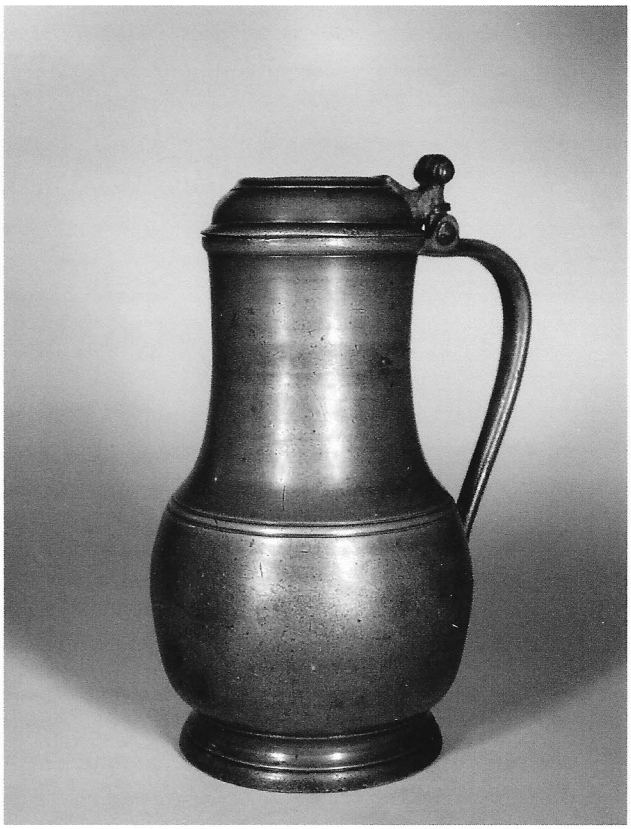

Afb. 4 Kan met merk IFR

Raadsel rond het merk IFR opgelost?

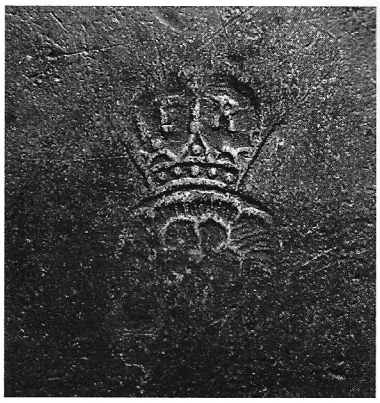

Het merk wordt toegeschreven aan een tinnegieter IFR, mogelijk met de naam Rulmonde. Bij de opmerking staat het volgende:
Over deze merken – gekroonde roos en leeuwtje – bestaat al geruime tijd enig misverstand. In diverse publicaties worden deze merken, waarschijnlijk ten onrechte, toegeschreven aan de plaats Rupelmonde.

Brengt deze gietvorm nu uitkomst? In Namen wordt er omstreeks 1711 een tinnegieter vermeld met de naam François Rul(e)mond(e), die in 1719 is overleden[7]. Mogelijk een familielid van de in het begin genoemde tinnegieter I.F. Rulmonde. Het stadsmerk van Namen toont een leeuwtje naar links, terwijl het leeuwtje in het merk van I.F. Rulmonde naar rechts gewend is. De tinnegieter Hubert Joseph Stienon, die in Namen gewerkt heeft in de tweede helft van de achtttiende eeuw, heeft een leeuwtje in zijn merk, dat ook naar rechts gewend is[8].
Een ding is absoluut duidelijk: de naam I.F. Rulmonde op de vorm van deze tinnegieter heeft niets met de plaats Rupelmonde te maken. De klauwende leeuw naar rechts kan gezien worden als het stadsmerk van Namen met daaromheen de naam van de gieter Rulmonde. Nog iets anders is duidelijk geworden: de tinnegieter I.F. Rulmonde was omstreeks 1732 werkzaam, getuige het jaartal op de schotelvorm. Misschien is de vorm wel onderdeel van zijn meesterproef geweest en is hij in 1732 meester geworden.

Noten

1 T. Dangis – Oud Tin, Staden 1986, blz. 71 en 72, nrs. 120 en 121.
2 K. Vandebotermet – 'Jubileumcatalogus ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de Vlaamse Tinvereniging', in: Tinnewerck, 20e jaargang, nr. 2, juli 2002, blz. 44 en 45, nrs. 59 en 60.
3 Karsten Vandebotermet is hier inmiddels op terug gekomen.
4 J.F.H.H. Beekhuizen – De schoonheid van het oude Tin, 's-Hertogenbosch 1998, blz. 118, afb. 175.
5 J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 6 Tin Tefaf 2007, Amsterdam 2007, blz. 56 en 57, nr. 27.
6 J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 9, Tin Tefaf 2008, Amsterdam 2008, blz. 14, nr. 5.
7 T. Dangis – Étains Mosans XVIIe – XIXe siècle, Namen 1996, blz. 94, nr. 48
8 Idem, blz. 95, nr. 50.

Voor het cultuurhistorisch archief

A. Korstjens

Afb. 1 Doosje met stempels

Een aantal maanden geleden maakte een vriend mij attent op een advertentie in de Telegraaf waar een veilingbedrijf een faillissementsveiling aankondigde waar o.a. tinnen gietvormen bij zaten. Aangezien de veiling in Leerdam plaats zou vinden wist ik vrijwel meteen om welk bedrijf het ging. Een van de twee oudste nog actieve tinbedrijven was sinds 2008 verhuisd van Kapel-Avezaath naar Leerdam. Bij enkelen van u zal dan misschien ook een lichtje gaan branden. De historie van dit bedrijf gaat terug tot 1910. Tingieterij RIO, want daar gaat het hier over, maakte de laatste tien tot vijftien jaar moeilijke tijden door.

Toen de markt voor nieuw tin in de tachtiger jaren ernstige deuken op begon te lopen probeerde Rio de bakens te verzetten maar de verkoop van eigentijds tin was in Nederland bijna onmogelijk geworden. De luxe winkels zoals de Bijenkorf hadden geen tin meer in hun collectie en winkels zoals "Jungerhans" in Rotterdam hielden op te bestaan. Blokker en Marskramer bepaalden wat er in het Nederlandse huis aan frutsels in de vensterbank zou komen te staan. Eigentijds design ging aan de tinwereld voorbij. Alleen het maken van relatiegeschenken leverde nog werk op bij Rio. Reorganisaties en een stuk of zes "doorstarts" waren het gevolg. Van wat in de topjaren eens een bloeiend bedrijf was met méér dan 250 werknemers bleef een bedrijfje over met 6 werknemers. Maar niet alleen die 6 mensen verhuisden. Tientallen machines, enkelen nog van net na de tweede wereldoorlog, én vele honderden gietvormen en forceermallen verhuisden mee. En gelukkig ook de nog aanwezige merkstempels!

Bij een van mijn laatste bezoeken aan Tingieterij Leerdam zag ik toevallig waar en hoe die stempels bewaard werden. Tijdens mijn bezoek aan de kijkdag ging ik uiteraard als een speer op zoek naar dat ene gele doosje (afb. 1). En ja hoor,..... het stond gelukkig nog steeds op dezelfde plek. Alleen maakte het deel uit van een grote kavel met machines, stellingkasten

en nog véél meer waar ik absoluut geen behoefte aan had. Met de toezichthouders op die kijkdag viel absoluut geen enkele deal te maken en dus zat er niets anders op dan rustig af te wachten wie de hoogste bieder op die kavel zou zijn. Dat bleek een schroothandelaar te zijn. De schrik sloeg mij om het hart. Na ongeveer 3 uren wachten kwam de nieuwe eigenaar van de kavel opdagen. Het heeft mij daarna nog ongeveer een half uur gekost om hem uit te leggen waar het om ging en wat de cultuurhistorische waarde van de inhoud van dat doosje zou zijn. Uiteindelijk ging ik als een kind zo blij met het doosje naar huis.
De gietmallen zijn denk ik inmiddels allemaal tot schroot vermalen. De administratie en documentatie heb ik niet kunnen redden van de papiervernietiger. De bank en de curator verleenden helaas geen medewerking. En zo is veel waardevols verloren gegaan.

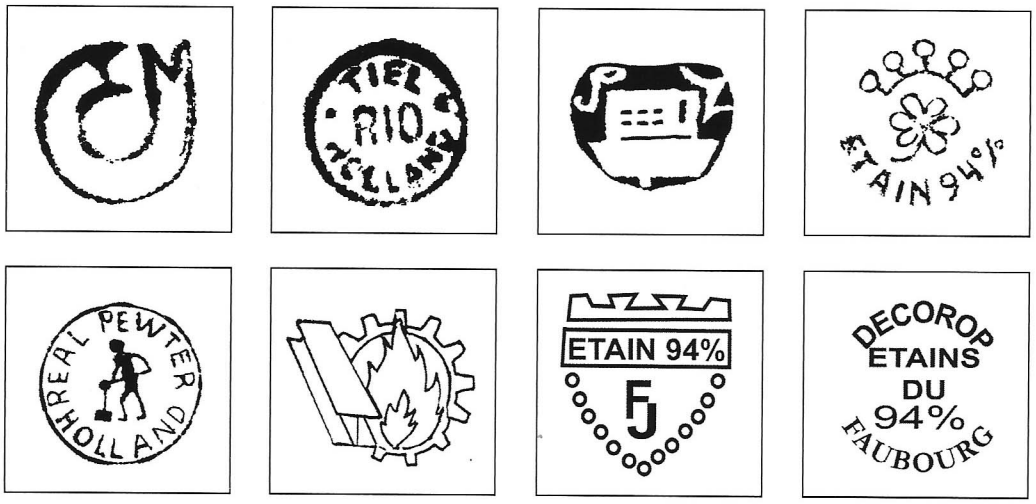

Enkele afdrukken van merkijzers van Tinnegieterij RIO

Kolfsloffen uit de bodem

Diana Mertens

Afb. 1 Vincentius van Beauvais Speculum doctrinale, 2e helft 13e eeuw
Abdij ter Doest, Lissewege West-Vlaanderen. Stedelijke Openbare Bibliotheek, Brugge.

In de late middeleeuwen werden betere voeding, ontspanning en spel aanbevolen om de gezondheid te verbeteren. De levensblijheid zou de duivel in verwarring brengen en de melancholie verdrijven. Men ging wandelen in de buitenlucht, schaatsen of sleeën. Zeer geliefd waren balspelen zoals kegelen en kolven.

Bij het kolfspel werd een houten bal met een houten kolfstok voortgeslagen. Er werd gespeeld met twee of vier spelers waarbij in zo weinig mogelijk slagen een doel geraakt moest worden. Het spel werd gespeeld buiten de stadmuren of op open terreinen bij de kloosters. In de Stedelijke Openbare Bibliotheek van Brugge bevindt zich een handschrift uit de abdijhoeve Ter Doest, Lissewege, West-Vlaanderen uit de tweede helft van de dertiende eeuw. In dit Speculum doctrinale van Vincentius van Beauvais wordt het kolfspel afgebeeld (afb.1)[1].
In de vijftiende eeuw werd de kolfstok voorzien van een tin-loden slof, de houten bal werd vervangen door een lederen exemplaar gevuld met koeien - of kalfshaar. Kolfsloffen uit de vijftiende eeuw zijn gevonden bij opgravingen in Raversijde (Oostende), West-Vlaanderen[2].
De populariteit van het spel nam toe en er werd ook gespeeld binnen de stadsmuren, als doel dienden muren, hekken en zelfs kerkportalen. Grote gezelschappen speelden tegen elkaar, er werden weddenschappen afgesloten en het ging er vaak zo ruw aan toe dat er gewonden, zelfs doden vielen en dat er ruiten sneuvelden. *De straten werden onvrij, goede luyden beseert en glaesen werden uitgesmeten, kwetsingen komen te ontstaan, slick en vuilnis met hare colven tegens de huysen te smijten, en persoons die 's heerene straten zijn gebruikende worden in haer aengesichte, tegen haar lijff ende benen aangeslagen, gras ende gewas werden vertrapt, koeien verjaagd.*
Het kolfspel werd daarom uit de steden verbannen

Afb. 2 Golfboek. Simon Bening ca 1520.
British Library

Kolfsloffen uit de bodem

Afb. 3 Hugo de Groot, 4 jaar oud. Jacob Willemsz Delft Koninklijke Bibliotheek, Den Haag KNKB Webmuseum

en bij overtreding werden de klederen verbeurd verklaard. In de zestiende eeuw vindt men illustraties van het kolven in getijdenboeken. Het meest bekend is de marge-illustratie uit de kalender van het zogenaamde Golfboek uit 1520 vervaardigd in het Brugse atelier van Simon Bening (afb.2)[3-4]. Ook wordt het mode om kinderen op portretten met een kolfstok af te beelden waardoor zij een volwassen aanzien krijgen (afb.3)[4]. In de zeventiende eeuw beleefde het spel zijn bloeitijd. Dit kwam ook tot uiting in de kunst. Kolfspelers werden op schilderijen en prenten, maar ook op tegels, gevelstenen, borden, tabaks- en snuifdozen afgebeeld (afb. 4)[4].

Afb. 4 Tegel 17e eeuw

Ook op het ijs werd kolf gespeeld en het was een geliefd onderwerp op prenten (afb. 5) en schilderijen (afb. 6, afb. 7)[4].
Het kolven op een afgegrensde baan met palen kwam vanaf de achttiende eeuw in de mode. Een prachtig voorbeeld hiervan is de kolfbaan van het St.Eloyen Gasthuis te Utrecht [5].

Bij archeologische opgravingen worden vaak kolfsloffen gevonden, de stelen zijn meestal vergaan. Ook kolfballen blijven zelden bewaard in de bodem, er zijn slechts enkele exemplaren bekend[6].
In 1984 werd bij Biddinghuizen, dicht bij de haven van Kampen, een wrak aangeploegd, hetzelfde jaar werd er een proefonderzoek uitgevoerd. Pas in 1992 werd het wrak van deze kustvaarder opgegraven. Uit de datering van de hierbij gevonden munten bleek het schip ongeveer in 1540 te zijn vergaan. In het *Biddinghuizer*

Afb. 5 IJskolver. Prentencollectie Rijksmuseum Amsterdam

Colfschip werden zestien colfstokken gevonden waarvan tien complete stokken, in enkele gevallen voorzien van windsels. Het betrof twaalf grote voor volwassenen (negen rechtshandige, drie linkshandige) en vier kleine voor kinderen. Op sommige colfsloffen zijn op de niet slagkant versieringen aangebracht met ingekraste lijnen of stempels.

Kolfsloffen uit de bodem

Afb. 6 Hendrick Avercamp 1620. Collectie Edward en Sally Speelman, Engeland KNKB Webmuseum

Afb. 7 Adriaen van de Venne 1625. British Museum KNKB Webmuseum

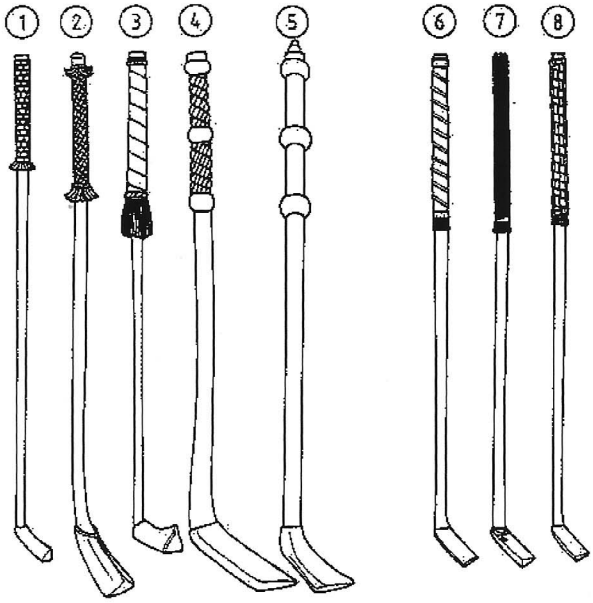

Afb. 8 Kolfstokken op prenten en in Biddinghuizer Kolfschip. Morel.

Waarschijnlijk zijn alle stelen gemaakt van essenhout, ze hebben een ronde doorsnede en zijn bovenaan het dikst. Enkele waren aan de bovenzijde omwikkeld met leren banden en touw (afb. 8)[7].

Beschrijving van zes kolfsloffen: twee voor volwassenen, vier voor kinderen (afb. 9 t/m 15), voor de datering is gebruik gemaakt van kolfsloffen opgegraven in Amsterdam[8].

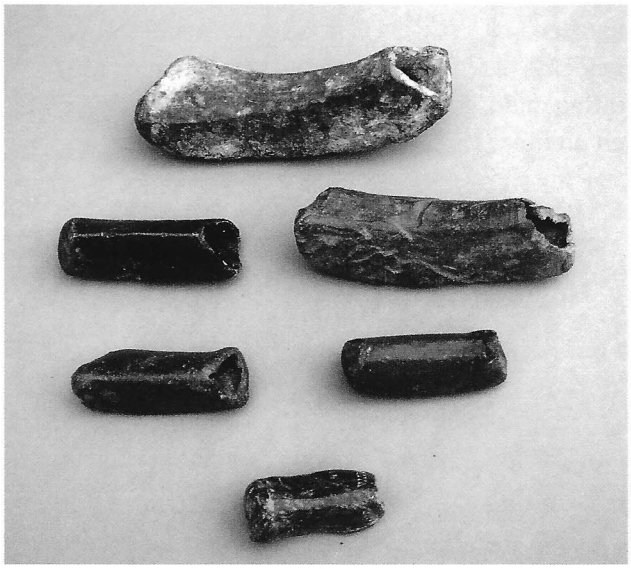

Afb. 9 Overzicht Kolfsloffen: 2 voor volwassenen, 4 voor kinderen.

Kolfsloffen uit de bodem

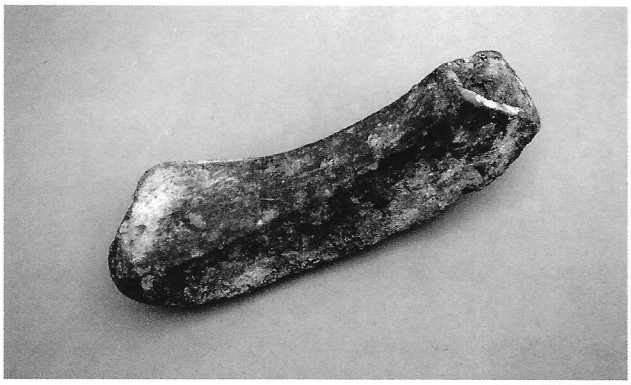

Afb. 10 Kolfslof volwassene, 16e – 17e eeuw
Lengte: 10,4 cm Gewicht: 240 gr
Versiering: rug en zijkanten cirkelnop motief
Herkomst Amsterdam

Afb. 11 Kolfslof volwassene, 16e – 17e eeuw
Lengte: 9,2 cm Gewicht: 193 gr
Versiering: rug ster; en noppen op de niet slagkant
Herkomst Amsterdam

Afb. 12 Kolfslof kind, 16e – 17e eeuw
Lengte: 4,0 cm Gewicht: 53,3 gr
Radversiering beiderzijds
Herkomst Rotterdam

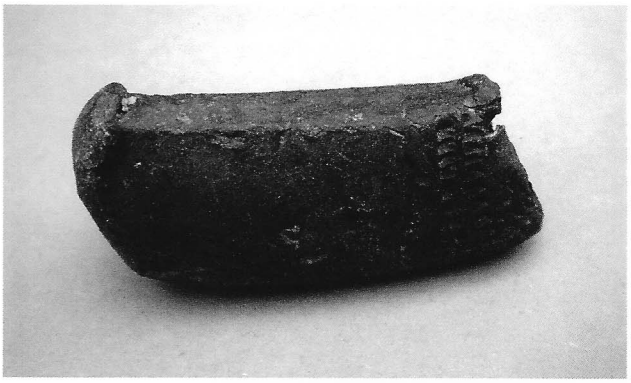

Afb. 13 Kolfslof kind, 16e -17e eeuw
Lengte: 5,4 Gewicht: 62,5 gr
Radversiering beiderzijds
Herkomst Amsterdam

Afb. 14 Kolfslof kind, 16e -17e eeuw
Lengte: 5,2 cm Gewicht: 66,9 gr
Radversiering op de niet slagkant
Herkomst Middelburg

Afb. 15 Kolfslof kind, 16e -17e eeuw
Lengte: 5,8 cm Gewicht: 80,3 gr
Radversiering op de niet slagkant
Herkomst Delft

Noten

1. Rottier. p.186/187
2. Leven te Leuven p. 343, nr. 43
3. Willemsen. p. 234
4. KNKB Webmuseum
5. Kolven. Kolfclub Utrecht St. Eloyen Gasthuis
6. Kinderen op hun mooist.p.299, -VI-
7. Morel, p.36
8. Baart p.457/458.

Literatuur

1. Honoré Rottier. Rondreis door MiddeleeuwsVlaanderen. Davidsfonds/Leuven 1996.
2. Leven te Leuven in de late Middeleeuwen. Tentoonstellingscatalogus. Uitgeverij Peeters Leuven 1998. p. 343, nr 43
3. Annemarieke Willemsen. Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden. Nijmegen University Press 1998.
4. KNKB Webmuseum.
6. Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500-1700. Ludion 2000.
5. Kolven. "Het plaisir om sig in dezelve te diverteren". Kolfclub "Utrecht St. Eloyen Gasthuis".
7. J.M.A.W.Morel.'Het Biddinghuizer Colfschip' , in Drooggelegd land - Blootgelegd verleden 1993 (Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland) 24-37.
8. Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek. Baart et all. Amsterdam 1977 Fibula-Van Dishoeck. Haarlem.
9. Geld uit de belt. Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Middelburg. Uitgeverij ADZ. Postbus 140. 4380 AC Vlissingen Maart 1994.

Literatuur over tin

H.B. van Wijk

Onze Zuiderburen hebben opnieuw belangrijke prestaties geleverd bij het vastleggen van gegevens over tinnegieters en tinmerken. Allereerst verscheen in 2010 een boek van de hand van de auteur die al veel gezaghebbends op dit gebied op zijn naam heeft staan, Tony J. Dangis. Zijn nieuwe publicatie is: 'De Brusselse lood- en tinnegieters binnen de stad en hare vrijheid "ancien" en "nouveau" régime', met als ondertitel: Hun historiek, productie, patenten, merken, zelfstandige activiteitsperiode, overnames van werkplaatsen en archivalische bronnen (16de – 20ste eeuw). De auteur van dit boek is ook de uitgever; het werd in zijn woonplaats Kessel-Lo geproduceerd en telt 222 A-4 pagina's.
De inhoud lijkt mij in alle opzichten te voldoen aan wat van een wetenschappelijke publicatie verwacht mag worden. Vermeld wordt dat alle gegevens worden gestaafd door officiële bronnen, het doorwerken daarvan moet welhaast een sisyfusarbeid zijn geweest. De kern van het boek wordt gevormd door de systematische beschrijving van 292 (werkplaatsen van) lood- en tinnegieters; de loodgieters alleen voor zover zij tevens tinnegieters waren. In dit gedeelte zijn ook de merken opgenomen, (bijna) allemaal op ware grootte.
Een rampzalig jaartal voor Brussel is 1695, toen de stad langdurig door de Fransen is gebombardeerd. Dientengevolge is heel veel archiefmateriaal verloren gegaan, waaronder de insculpatieplaten. De getoonde 576 merken zijn allemaal afgenomen van objecten (we kunnen ons Tony dusdoende gemakkelijk voor de geest halen) en de op deze wijze verkregen merken zijn vervolgens zoveel mogelijk verbonden aan gietersnamen. Niet toe te wijzen merken zijn afzonderlijk afgebeeld, meestal onder vermelding van welk voorwerp zij zijn afgenomen. Dit boek is een must. Het kost 48 + verzendkosten.
Een ander – nog fungerend – bestuurslid van de Vlaamse Tinvereniging, Philippe Probst heeft in een

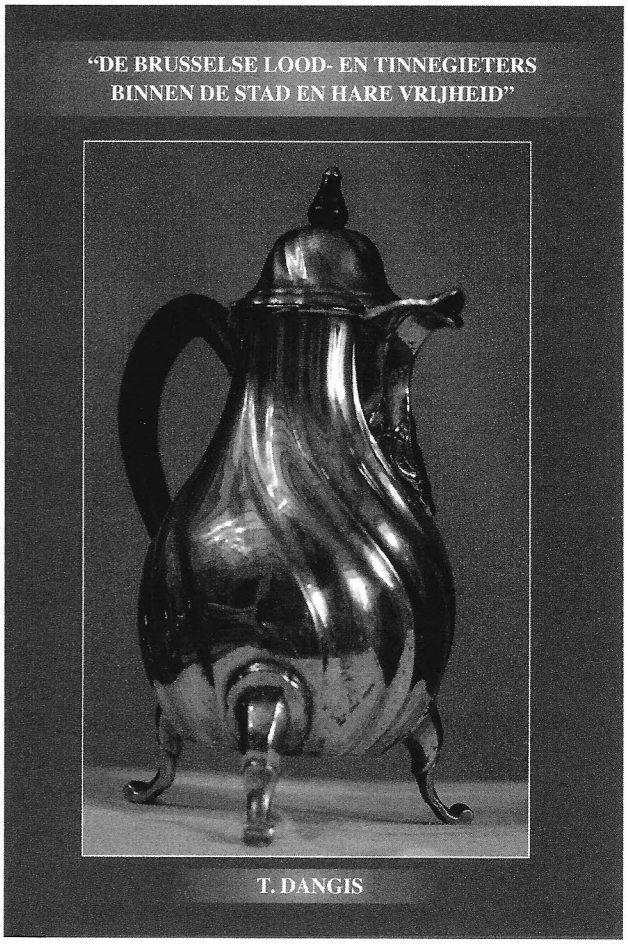

presentatie tijdens de laatste bijeenkomst van de VTV een blik gegund in de enorme gegevensbank die hij van Belgische tinnegieters en tinmerken heeft opgebouwd. Daarin zijn ook opgenomen de gegevens die eerder door (inderdaad, ook bestuurslid) Jean-Pierre De Graef bijeengebracht zijn. De programmatuur voor deze gegevensbank is gelijk aan die, welke werd gebruikt voor ons boek Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, dat vorig door de NTV is uitgebracht.
Dat versterkt de hoop dat deze gegevens te eniger tijd in boekvorm zullen verschijnen zodat ook België dan zijn Hintze heeft, en dat natuurlijk liefst binnen 100 jaar na de Duitse.

Vragenrubriek

Hierbij afbeeldingen van een tinnen bord dat via een erfenis tevoorschijn is gekomen. Aanvankelijk dacht ik dat het middeleeuws was totdat ik de achterkant zag met het merk van tinnegieter Kamphof te Zwolle. Links een tiara (paus?) lijkt het met een adelaar als wapen (welke paus is dat?) en rechts een bisschop met als wapen vier leeuwtjes, hetgeen lijkt op het wapen van Schoonhoven. Ik ken geen bisschoppen met een dergelijk wapen behalve een van Brederode, maar die had een barensteel boven de leeuw. De diameter van de schotel is 32 cm.

Volgens het verhaal van de vondst in de familie lijkt het mogelijk een (ca.1900?) hostie bord dat door de Duitsers uit een kerk weggehaald was en op het punt stond met andere 'kerkschatten' verstuurd te worden naar Duitsland.

Komt dit mogelijk uit een RK kerk te Schoonhoven?

Dr. Ad J. de Jong, Voorthuizen

Antwoord

Dat deze schotel uit een RK kerk te Schoonhoven komt lijkt ons niet waarschijnlijk. Deze bewerkte schotels komen wel meer voor en zijn dan uitsluitend gebruikt als sierobject. Met welke paus we van doen hebben en met welk wapen, is ons vooralsnog niet duidelijk. Wellicht kan een van onze lezers zijn/haar licht hierover laten schijnen.

In november 2003 publiceerde Jan Beekhuizen in zijn catalogus *17e Verkoopexpositie tin* een diepe schotel, die enigszins vergelijkbaar is met die van de heer De Jong. Gemerkt met een engelmerk met plaatsnaam Zwolle en gietersnaam H. Kamphof en een gekroonde roos met gietersinitialen HVDL voor Harmanus van der Linden uit Deventer (geboren 1790, overleden 1836). Ook deze schotel is in reliëf met gravering uitgevoerd maar met een portret van Willem III en een tweetal wapens. Waarom deze schotel gemerkt is door twee verschillende tinnegieters is nog steeds een raadsel. Maar het is wellicht een indicatie dat Kamphof zich bezig hield met dit decoratietin.

Redactie

Vragenrubriek

Vraag van de vragenrubriek van de NTV, d.d. 15 september 2010

Ik heb een tinnen bord opgegraven met een voor mij onbekend wapen, merk en keur. Leeuw met drie klokken. Initialen tinnegieter CVH. Kunt u mijn raadsel oplossen?

Antwoord
Wij denken dat het bord minimaal in de zeventiende eeuw vervaardigd is. De gekroonde roos tussen de twee eigenaarsmerken, is niet te determineren vanwege de onduidelijkheid van de gietersinitialen. Beide eigendomsmerken zijn waarschijnlijk uitgevoerd in combinatie met een stadswapen: drie klokken. De initialen CVH zijn vermoedelijk eigenaarsinitialen. Het engelmerk is ons niet bekend. De merken zouden Nederlands óf Belgisch kunnen zijn.

Redactie

Dit tinnen voorwerp is gevonden in Dordrecht op de stort samen met andere dingen rond eind 1500 begin 1600. Heeft u enig idee wat het kan zijn. Alvast bedankt voor de moeite.

Erik van Egmond

Antwoord
In het Duits noemt men een dergelijk voorwerp een *Kunkelschüssel*, in het Engels een *Distaff cup*. Een Nederlandse vakterm voor dit object is bij de redactie niet bekend. Wellicht dat een van de leden dit weet! Wel bekend is dat dit voorwerp op het spinnewiel bevestigd werd en een vloeistof (water?) bevatte voor het bevochtigen van de vingertoppen tijdens het spinnen. De datering is mogelijk 2e helft 19e eeuw. Zie ook: D. Nadolski, *Altes Gebrauchszinn*, Leipzig 1983.

Redactie

Wetenswaardigheden

Geachte redactie

Tijdens een recente zwerftocht door het prachtige Peelgebied op de grens van Brabant en Limburg kwam ik op de weg tussen Griendtsveen en Helenaveen langs een boerderij voorzien van een uithangbord met daarop als tekst Tingieterij atelier Peelwerk. Ik wilde hier natuurlijk meer van weten en werd na aanbellen bij de voordeur verwelkomd door de bewoonster en- na later bleek- tevens tinnegietster. Ik werd uitgenodigd voor een bezoek aan de ruime en knus ingerichte werkplaats, waar zij, samen met haar partner en eveneens meestertinnegieter sinds augustus 2007 op ambachtelijke wijze voorwerpen van zuiver tin vervaardigen, waaronder bekers en kandelaars, maar ook beeldjes en sieraden. Hun pronkstuk is een miniatuur in (verguld) tin van de bekende "Gouden Helm" circa 100 jaar geleden in de buurt daar opgegraven en afkomstig van een Centurio, een Romeinse legeraanvoerder van circa 300 jaar na Christus. Er zijn slechts 100 genummerde exemplaren vervaardigd en inmiddels verkocht. Daarnaast worden demonstraties en workshops verzorgd en kan men er terecht voor reparaties. Al met al voor tinliefhebbers een interessant adres om eens te bezoeken bv. in combinatie met een fiets-, wandel- of autotocht door de Peel.
De website www.atelierpeelwerk.nl is zeer informatief.

Johan Verharen

zaterdag 28 augustus 2010 De Telegraaf 11

Pronkstuk van tin

MIJN DING

Ab van Wijhe (81) uit Akersloot stamt uit een geslacht van tinnegieters in Deventer. Tijdens genealogisch onderzoek kwam hij diverse tinmerken van zijn voorouders tegen. Een verzamelaar had nog twee brandewijnkommen met het tinmerk van zijn familie in bezit.

Hij zegt: „Omdat ik kon aantonen dat ik een rechtstreekse nakomeling ben, kon ik één exemplaar overnemen. Ik was als een kind zo blij. Ik mag wel zeggen dat dit mijn meest dierbare herinnering aan mijn voorouders is."

De kom dateert van 1822 en is gemaakt door Poulus van Wijhe (1788-1845), de vierde generatie op rij die tinnegieter werd.

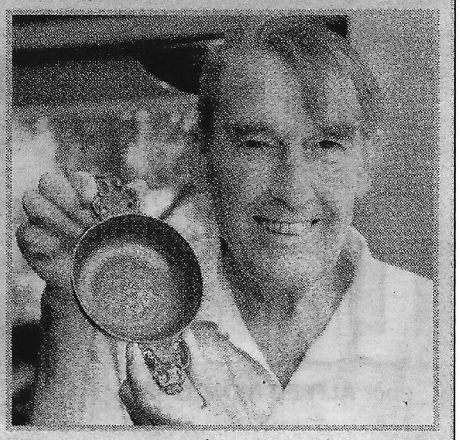

FOTO: MARTIN MOOIJ

In De Telegraaf van zaterdag 28 augustus 2010 verscheen het bijgaande kleine artikel over een nakomeling van de tinnegietersfamilie Van Wijhe uit Deventer. De heer Ab van Wijhe is naast amateur genealoog ook beeldhouwer en heeft onlangs een boek geschreven met de titel *Ab geeft zich bloot*.
Voor meer informatie over Ab van Wijhe: zie zijn biografie 'Ab geeft zich bloot'.

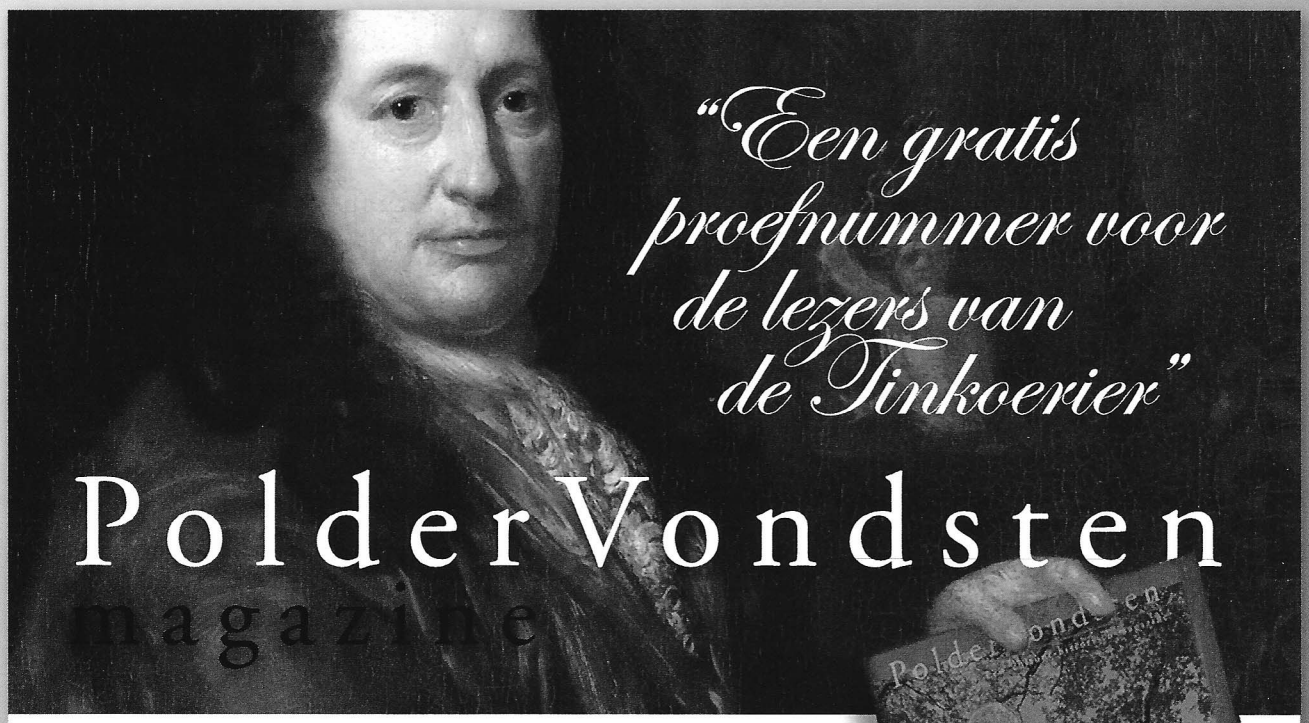

Geachte tin-liefhebber,

Wist u dat... PolderVondsten Magazine het snelst groeiende cultuurhistorische magazine van Nederland is? En dat het tot stand komt door een unieke samenwerking met verzamelaars, musea, (amateur)archeologen, historische verenigingen, archieven, depots, antiquairs en veilinghuizen?

Niet? Laat u verrassen door een **gratis proefnummer!** Neem contact op via administratie@poldervondsten.nl of 0229-820214. Het magazine wordt u dan per omgaande toegestuurd.

In dit nummer o.a. onderwerpen als: merken op antiek tin, profane insignes, Hollandse beterhuizen, hekserij en magie, bodemschatten van Brabant, patriotten en prinsgezinden, tafelen in de Gouden Eeuw, Hollandse schaatswinters op tegels en een interview met de heer H. J. E. van Beuningen.

Uiteraard publiceren wij tevens (bijzondere) tinvondsten!

Uiteraard verwachten wij dat u het magazine zo interessant vindt dat u **abonnee** wordt! **Voor slechts €19.95 per jaar** ontvangt u PolderVondsten vier keer per jaar (inclusief verzendkosten). Nieuwsgierig? Mail, bel of bezoek: **www.poldervondsten.nl**.

(Deze actie is uitsluitend geldig voor lezers van de Tinkoerier en is geldig tot maart 2011)

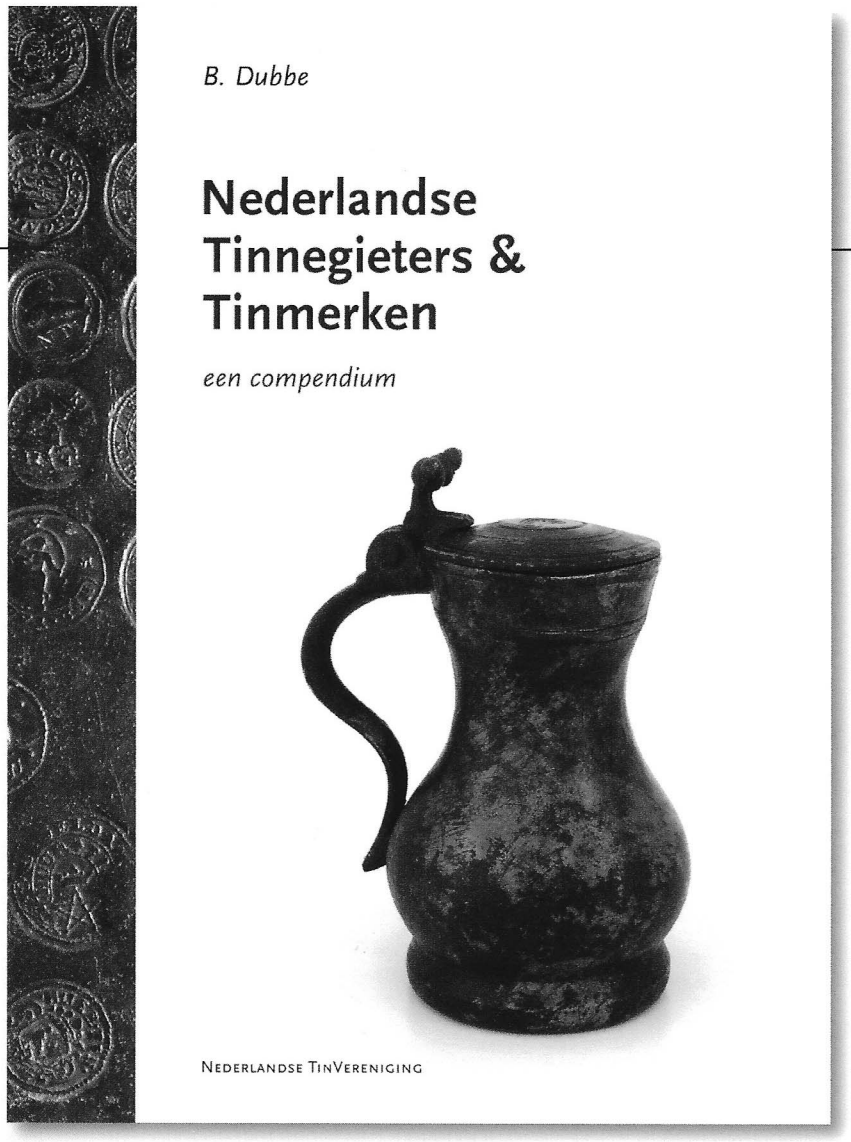

B. Dubbe

Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken

met medewerking van J.F.H.H. Beekhuizen, T. Kooyman e.a.

- **504 pagina's,**
- **110 kleurenafbeeldingen**
- **meer dan 2000 namen van Nederlandse tinnegieters**
- **meer dan 1500 merken van Nederlandse tinnegieters**

PRIJS: € 95,00 (excl. € 8,95 verzendkosten binnen Nederland)

Voor leden van de Nederlandse TinVereniging is de prijs van het eerste exemplaar € 50,00 (excl. € 8,95 verzendkosten binnen Nederland). Te bestellen bij: info@janbeekhuizen.nl of via de website van de Nederlandse TinVereniging: www.nederlandsetinvereniging.nl

COLOFON

Ontwerp en lay-out
Oranje boven, 's-Hertogenbosch

Drukwerk
Drukkerij BibloVanGerwen,
's-Hertogenbosch

Afbeeldingen cover
Voorzijde: zie pagina 63
Achterzijde: zie pagina 80

OPROEP

De redactie van de Tinkoerier roept de leden op om kopij aan te leveren. Als u een interessant object heeft, maar u heeft liever dat de redactie hier iets over schrijft, laat het weten. Mocht u zelf iets aan willen leveren dan graag via e-mail, cd-rom of USB-stick.
U kunt uw materiaal sturen naar de hoofdredacteur J. Beekhuizen: info@janbeekhuizen.nl

Als u oude Tinkoeriers wilt afstaan ontvangt de vereniging deze graag. Wij bieden ze voor € 5,00 ter verkoop aan. De opbrengst komt ten goede aan de verenigingskas. Neem hiervoor contact op met Henk van Wijk (0180 – 617966).

de Tinkoerier

DATA BIJEENKOMSTEN 2011

NEDERLANDSE TINVERENIGING

mei 2011	Ledenbijeenkomst (locatie volgt)
12 november 2011	Amsterdams Historisch Museum (o.v.b.)

VLAAMSE TINVERENIGING

3 april 2011	bijeenkomst te Weerde
23 oktober 2011	bijeenkomst te Weerde

TARIEVEN NEDERLANDSE TINVERENIGING 2010

Contributie	€ 45,00
Entreegeld	€ 50,00
Abonnement de Tinkoerier	€ 35,00 excl. verzendkosten
Losse nummers	€ 17,50 excl. verzendkosten
Advertentie in de Tinkoerier	€ 100,00
Losse gebruikte nummers	€ 5,00

FOTO'S VOOR PUBLICATIE IN DE TINKOERIER

1. **Minimaal 250 DPI bij 100% plaatsing**
2. **JPG of TIFF – formaat**
3. **Zonder storende achtergrond**
4. **Kleurenopname geen probleem**

TEKST VOOR PUBLICATIE IN DE TINKOERIER

1. **Bestanden in Word, liefst in Times New Roman 12 pt.**
2. **Maak gebruik van eindnoten en geen voetnoten**
3. **Aanleveren materiaal voor het juninummer 2011- 15 mei**
4. **Aanleveren materiaal voor het decembernummer 2011- 1 december**

Nederlandse TinVereniging • Noteboompark 137 • 2273 LD Voorburg

NTV